

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen

en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redaktie : Renaat van der Linden, Godverdegemstraat 15, B 9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Arnold Eloy, René Haeserijn, A.G. Homblé

Ruil en Recensiedienst : A.G. Homblé, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 125 F

INHOUD

- A.G. HOMBLÉ - Interdisciplinair Symposium - Volksgeneeskunde
L.V.V. Leuven 42
- M. BROECKHOVE - Volksdichter Pieter DE WINDT,
alias BOERKE WAARDICHTER en hoofdsteller van de
Gazet van Stekene
Gegevens over sociale toestanden, ministers, Transvaal,
verkiezingen, oorlog 1914-18, enz. 43
- A.G. HOMBLÉ & Fr. VAN BOST - Het Volksboek
"DEN TROOST DER ARMEN" - Bibliografische studie
voor Zuidnederlandse uitgaven 55

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, het Noordstarfonds en het Gemeentekrediet van België.

Interdisciplinair symposium - Volksgeneeskunde

L.V.V. Leuven

Op 3 maart 1934 organiseerde de L.V.V. te Leuven haar tweede succesrijk symposium over volksgeneeskunde. De temata behandelden enquêtes over wratten en reuma, het verband volksgeneeskunde en schoolgeneeskunde.

Na de begroeting door L.V.V. ondervoorzitter Eddy Tielemans kwam Marcel Van den Berg aan het woord die handelde over ziekte en genezing in de Antwerpse volkssage, met een onderzoek van 13.000 sagen op grond van volksgeneeskundige duiding. Wanneer het in het verhaal gaat over ziekte en genezing, dan valt er volksgeneeskundige informatie te bespeuren. Dergelijke verhalen komen in de sagenbundels slechts voor in zover ze te maken hebben met magie. Het magisch-religieuze element is een van de belangrijkste factoren in de volksgeneeskunde, het geloof in bovennatuurlijke krachten met invloed op de ziekte. Het gebruik van bezwering, gebeden en rituelen tengerode noemt men witte magie. Daar tegenover staat de zwarte magie, het maleficium, bedreven door heksen of andere kwaadoeners, de kwade hand die ziekte en ongeval brengen. Een precies beeld van de ziekte wordt niet gegeven. Ziekten door magie aangebracht, worden zelden met gewone geneesmiddelen bestreden; ze dienen door magische ingrepen genezen te worden.

De volksgeneeskunde is in de sage een marginaal gegeven, stoelt op irrationele opvattingen uit het volksgeloof, zoals de sympathieer, de overdracht en de magie. Om gedetailleerde en concrete informatie te vinden over wat het volk doet en gebruikt om ziekte te verklaren of te genezen, zonder hulp van artsen en genezers, heeft men in de sage niet te zoeken.

Aansluitend bracht Anita Boesmans de resultaten van een wrattenonderzoek te Kiewit [Hasselt] in 1980, bij 180 patienten uit alle bevolkingslagen. De middelen die de informanten gebruiken, varieerden van artsenboeken tot het gebruik van eigen remedies, van een bezoek aan de apoteker tot het zich laten belezen of alternatieve geneeswijzen. Leeftijd, sekse, opleidingsniveau of beroep waren niet bepalend voor de keuze van het middel. Opvallend traden ouders en familieleden op als raadgevers voor de te gebruiken middelen. Het blijft een merkwaardig verschijnsel dat anno 1980 genezers en belezers druk werden bezocht. De gebruikte remedies handhaven de van oudsher gebruikte volksmiddelen; stinkende gouwe, speeksel, wegbinden + spek of trouwring, azijn, paardebloemsap, citroenschil in azijn, ajuin, bes van krenteboompje, tuinboon, koffie, spekbegraven, grijpen naar volle maan, molshoopaarde, afkopen.

Het referaat van Anita Boesmans werd van uit de schoolgeneeskunde toegelicht door Dr. J.L. Michiels, dermatoloog met een uiteenzetting over verrucae of wratten, aan de hand van diapositieven. De meest frequente huidgezwelletjes worden veroorzaakt door een papovavirus. Naast de gewone wrat bestaan er heel wat andere soorten. Deze diverse vormen, hun natuurlijk verloop, oorzaak en ontstaanswijze, behandeling, werden in verband met volksgebruiken nader toegelicht. Uit de diskutie bleek dat volksverleveringen hardnekkig voortbestaan. Het sukses van vele volksmiddelen berust op autosuggestie en het gunstige moment van een natuurlijk verloop dat een aandoening kent het samenvallen van de remedie met het moment dat de wrat vanzelf zou verdwijnen.

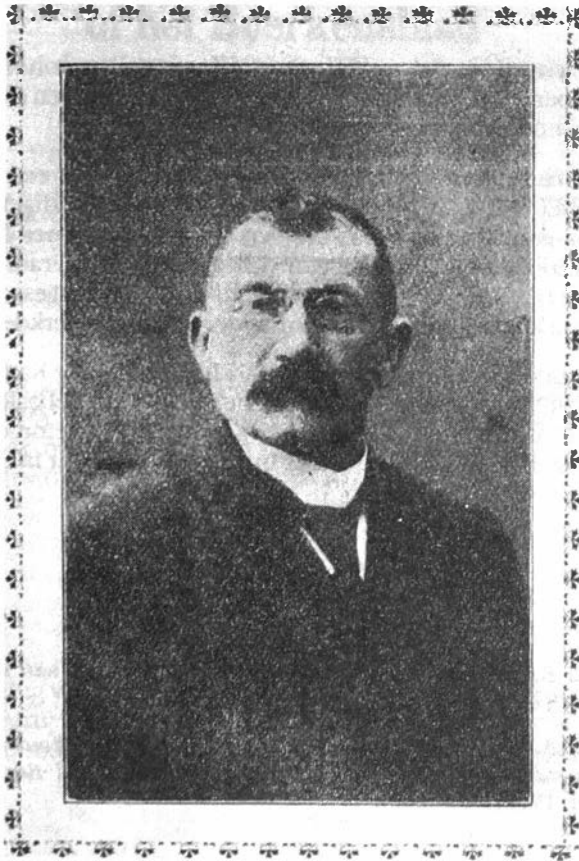
Vervolg op blz. 80

Volksdichter Pieter DE WINDT, alias BOERKE WAARDICHTER en hoofdopsteller van de GAZET VAN STEKENE

*Gegevens over sociale toestanden, ministers, Transvaal, verkiezingen,
oorlog 1914-18, enz.*

Pieter DE WINDT, alias Boerke Waardichter, werd op 6 april 1860 te Maldegem geboren en overleed schielijk te Stekene op 28 september 1934.

Zijn grootmoeder was Theresia Ledeganck, de tante van de dichter Karel Ledeganck (1).

Portret getrokken in 1916.
P. De Windt, bijgenaamd Waardichter,
Hoofdopsteller der „Gazet van Stekene“ (Boerkensblad)

(1) Vlaams letterkundige, 1805-1847, was vrederechter te Zomergem en werd in 1845 hoogleraar te Gent.

Pieter DE WINDT was landbouwer tot 1896 toen hij huwde en zich als drukker te Stekene vestigde.

Dat het dichten hem in het bloed zat, kwam al vanaf zijn kinderjaren tot uiting. Toen hij een jaar of tien was dichtte hij zijn eerste liedje over KLEIN DUIMPJE. Enkele jaren later dichtte hij bijna elke week een of ander nieuw lied dat de dagbladen uit Eeklo, Maldegem en Brugge graag opnamen (2).

Het zal, in 't begin althans, nooit zijn bedoeling geweest zijn om aan "schone letteren" te doen, alhoewel hij op latere leeftijd zijn pennevruchten als volwaardig letterkundig beschouwde. Dat treedt naar voren als de dagbladen in 1925 - Pieter DE WINDT was dan 65 jaar - aankondigden dat kortelings een letterkundig album (3), bedoeld als bijdrage tot de Vlaamse literatuur en tevens als verheerlijking van onze knapste schrijvers, zou verschijnen. Hij schreef op 10.8.1925 een brief aan de heer Edgard BARBAIX, kunstfotograaf te Gent, die gelast werd met het fotograferen van de schrijvers. Hij, Pieter DE WINDT, zou als hoofdopsteller van de GAZET VAN STEKENE, propaganda maken voor het boek en "het beroemd maken de wereld door". Hij zou het ook in zijn boekwinkel verkopen, maar dit op voorwaarde "dat u niet vergeet mijn portret in uw album te plaatsen, met een korte of lange levensschets" (4), waarmee we zien dat hij zich tot de knappe letterkundigen rekenende.

In dezelfde brief vraagt hij zich zelf af wie zijn levensschets zou kunnen opstellen..., "of moet ik het zelf doen?" En hij geeft een relaas (5), over zichzelf en dit alsof zijn vrienden uit Maldegem en Stekene het zouden in orde brengen.

Op 22 mei 1898 hadden er Parlementsverkiezingen plaats en een Stekense landbouwer Frans VAN BRUSSEL stelde zich kandidaat-volksvertegenwoordiger voor het Arrondissement Sint-Niklaas. Ik, zei Boerke Waardichter, "zal u in de kamer dichten" en een viertal weken vóór de verkiezing dichtte hij een volkslied (6) over Frans VAN BRUSSEL, die in de volksmond het boerke van Brussel genoemd werd. De liedjeszangers kwamen "erom gelopen" om het te kunnen zingen op de markten en aan de kerkdeuren.

Daaraan is grotendeels te danken dat boer VAN BRUSSEL in de Kamer van Volksvertegenwoordigers terecht kwam. Het Arrondissement Sint-Niklaas behaalde 26.171 stemmen en VAN BRUSSEL werd met een meerderheid van ruim 5000 stemmen naar het Parlement gestuurd (7). Er werd gezongen "een boer in de zetel, een heer in de ketel."

-
- (2) Erven Edgard Barbaix, Gent : Brief van Pieter De Windt aan kunstfotograaf Edgard Barbaix, 10.8.1925.
 - (3) PISSENS Désiré & FESTRAETS Jul., *Vlaamse Weelde, Een keus van zestig koppen uit onze letterkunde, met foto's en tekeningen van Edgard Barbaix*, Gent Drukkerij Erasmus Gent, 1925, 61 blz., ill.
 - (4) Zie (2).
 - (5) Zijn relaas werd in de huidige bijdrage verwerkt.
 - (6) *Volkslied over Boerke Van Brussel te Stekene dat zich in 1898 aangeeft om in de Statenkamers te geraken als Volksvertegenwoordiger van Waasland*, 4de Boek : Iets wonders ! Waardichter's kluchtige liederen en gedichten, uitgegeven tot nut en vermaak van 't volk, z.j., Snelpersdrukkerij De Windt, Stekene, pp. 29-32.
 - (7) *Gazet van Stekene* 12.4.1948, *Bij een gouden jubileum 1898-1948*.

VANBRUSSEL is 20 jaar volksvertegenwoordiger gebleven. Zijn levensbeschrijving werd door Waardichter opgesteld, doch was in 1925 nog niet gedrukt (8).

Een week na de behaalde overwinning van Boerke VAN BRUSSEL, nl. op 29.5.1898 verscheen het eerste nummer van het weekblad de GAZET VAN STEKENE. Het ontstaan ervan was het idee van drie pioniers : volksvertegenwoordiger Frans VAN BRUSSEL, drukker Pieter DE WINDT en onderwijzer Désiré DE PAUW. De ondertitel luidde "BOERKENSBLAD" of het blad van het "boerken", naam waarmee de Vlaamse volksvertegenwoordiger in de omgang, zowel door vriend als vijand, werd genoemd (9).

Stekene, 19 Januari 1901

N. 55.

Deen Vl-sers.

GAZET VAN STEKENE

Versijnt den Zaterdag
van elke week

of het Boerkensblad

Prijs per enkel nummer
5centiemen

Opgesteld door eenige Boeren, Burgers en Werklieden.

Godsdienst

Eigendom.

Huisgezin.

Jaarlijksch abonnement voor gansch België 3 fr. — Voor alle andere landen port te binnen.
Aankondigingen fr. 0,15 per regel, voor verscheidene malen wordt er onderhandeld. Aankondigingen worden voorop betaald.
Men schrijft in bij den Drukker-Uitgever, P. DE WINDT, Stekene.

Hoofding van de GAZET VAN STEKENE, anno 1901.

Zorgde "meester" DE PAUW voor de ernstige noot, het hele Waasland en ook Zeeland konden in de GAZET VAN STEKENE onschuldig genoeg vinden in de wekelijkse lappen en grappen en van de hak op de tak van Waardichter. Met spanning en ongeduld werd uitgezien naar het verschijnen op vrijdagavond (10).

**

De volgende verkiezing voor Kamer en Senaat op 27 Mei 1900, was nog een grotere triomf voor de Katholieke Partij. Het Arrondissement Sint-Niklaas behaalde 34.744 stemmen (11). Een lofdicht daarover mocht zeker niet ontbreken, vandaar het vliegend blaadje :

(8) Zie (2).

(9) Zie (7).

(10) In 1930 werd het uitgeven van de Gazet van Stekene toevertrouwd aan zijn neef Domien VAN HOYE die het in 1936 toevertrouwd aan zijn zoon Hector VAN HOYE.

(11) Bijvoegsel Gazette van Gent 30.5.1900.

Hoogst belangrijke
Z E G E Z A N G

OVER DE GROOTE KAMERKIEZINGEN IN BELGEN

OP 27 MEI 1900.

Gedicht op verzoek der Vereenigde Boeren,
door BOERKEN WAARDICHTERS.

*STEMME: 't Opperhoofd der Philistijne
Was ne Reus en geenen kleine
Maar daar kwam toch everwel
Nog een kleintjen aan zijn vel.*

Heil u, dappre klerikalen,
Schittrend zijn uw zegepralen;
Heffen wij een hooglied aan
Op ons aller heldendaan.
Hier in 't land der vrome Belgen,
Zullen wij den oproer delgen
Van onwentelings gespuis,
Nooit slaat 't hier den boel in gruis!
De partij van orde en vrede
Zegepraalt in land en stede.
Maar wat hoog de kroone spant
Is het fiere Waassche land! **BIS**

Liberalen socialisten,
Geyzen-Paternostersisten,
Vochten in het land van Waas
Elk voor hunnen opperbaas.
Geyzen, ginder van Steendorpe
Werd er langs den grond geworpen,
Maar een man van Lokeren (Staakt)
Ligt bijkans den nek gekraakt!
't Scheen een eedle fransche koster,
Maar nu brak zijn paternoster;
Zooveel stemmen had hij thans
Als nog bolkens aan zijn krans! **BIS**

d'Oude droeve liberalen
Hadden kans van zegepralen
Met Hamendt of d'heer Michelet,
Maar het sloeg hen ook niet mee!
'T Volk is niet meer ontevreden
Lijk over twee jaar geleden,
Ja, eenieder is content
En dat fopt Mijnheer Hamendt. —
St.-Niklaas met d'heer van Namen,
Dat hem niet wilt op zien kramen,
Omdat hij nen Volksvriend is
Lijk baron de Brown de Tiège! **BIS**

Van onz' beide Senatoren,
Hebben wij niet een verloren,
Of tenzij Vilain Quators
Die ons taal verraden dorst!
Daar is in zijn plaats gekomen
Een van duizend' uitgenomen,

Mertens, snellen kloeken man
Die zoo krachtig spreken kan!
O, dat moeten wij hem jonnen,
Omdat hij de fransquiljonnen,
Hier in Vlaanderland verplet
En ons al op d'hoogte zet! **BIS**

't Groepken van de socialisten
Die nog van ons macht niet wisten,
Hoeylandt, Baluw, Dillen, Block
Kregen leelijk van den stok!
Gij moet buigen, gij moet zwijgen
Wilt geenen klop meer krijgen,
Staakt uw oproer en lawijt,
Eer men u in 't water smijt!
Durft gij u nog eens veroeren,
Rap die kruipen al de boeren,
Boven op uw woelgen kop,
Nietig volksken, past maar op! **BIS**

Foei, gij zijt veel 't overdreven
Maar laat ons in vrede leven,
Onze spreuk is vrij en vrank
Voor het algemeen belang.
Wij en laten ons niet leien
Door den dweepzucht der partijen,
't Alvernielend politiek,
Stekken wij aan onzen riek!
Vrede, vrede moet er wezen,
Daarvoor zijn wij opgerezen,
Lijk een grove donkerwolk;
Machtig is het boerenvolk! **BIS**

d'Heeren Raemdonck en van Brussel
Zitten stellig in geen bussel,
Bieden hebben door ons kracht
Ja, een overgrootte macht!
Want zij kloppen in de kamers
Lijk wij boeren, met kliefhammers,
Tot dat alles open springt
En men ons voldoening schenkt!
Wie zoo'n mannen durft bekampen,
Zullen wij ter neerstampen,
Met nen rappen slag en wrijf,
Lijk een vliege van ons lijf! **BIS**

Uit de ZEGEZANG blijkt al een vlaamsgezinde reflex in de Katholieke Partij. Inderdaad in de tweede strofe wordt gewag gemaakt van Paternostersisten (Steen-dorp) en een eedle Franse koster (Lokeren) die zich van de partij afscheurden en met een afzonderlijke lijst opkwamen. Ze behaalden in het Arrondissement Sint-Niklaas slechts 290 stemmen (12). Verder in de vierde strofe komt Vilain Quators (XIV) voor, die waarschijnlijk om de verfransende rol die hij in Wetteren speelde, niet verkozen werd.

**

Wanneer S.J. Paulus KRUGER, president van 1883 tot 1902, van de Transvaalse Republiek, in oktober 1900 naar Europa bij verschillende staatshoofden kwam om bemiddeling te vragen voor de oorlog in Zuid-Afrika tussen de Boeren en Engeland (13), was het een gelegenheid voor Waardichter om volgend werelddrama in 6 bedrijven te dichten en het als nieuwjaarsgift voor 1901 bij de Gazet van Stekene te voegen.

Bijvoegsel van 't Boekstiel, Nieuwjaarsgift.

DE REIS VAN KRUGER

Opperhoofd der Boeren, President der Transvaalsche Republiek

bij de Koningen en Keizers van Europa.

W E R E L D D R A M A in 6 bedrijven.

Het stuk speelt op het einde der 19de eeuw in de Koning- en Keizerlijke Paleizen.

Muziekstem: *Vive la République Française!* ofwel: *Daar breekt de groote Leeuw van Vlaanderen!*

Eerste bedrijf.

Daar reist een man rondom onz' aarde
 Waar heel de wereld van gewaagt;
 't Is vast een roemvolle bejaarde,
 Die er den naam van KRUGER draagt
 Hij wordt van groot en klein geprezen
 Om zijnen kloeken heldenmoed:
 't Staat op zijn eel gelaat te lezen
 Dat hij ontspruit uit Nederlandsch bloed;
 En hij komt uit Transvaal
 En spreekt de Vlaamsche taal
 In alle landen aan de volken;
 Als 's Heeren 's afgezant
 Wort hij in stad en land
 Door 't volk verheven tot de wolken! (bis.)

Tweede bedrijf.

Hij heeft voor doel een eedle zending,
 Als President der Republiek
 Betracht hij vast een beetre wending
 Met d'oorlog ginds in Zuid Afriek. —
 Hij treed bij Koningen en Keizers,
 Waar smekend hij voor oogen legt,
 En hen verzoekt als Vredewijzers,

Tot een verbonden scheidsgerecht;
 En hoe van beider kant,
 Transvaal en Engeland
 Nimmer den oorlog zullen staken,
 Als 't scheidsgerecht niet spreekt
 Die d' oorlog daar verbreekt
 En vrede op aarde zoude maken! (bis)

Derde bedrijf

In Frankrijk komt hij aan te landen
 En als een eersten Bonapart,
 Ontvangt men hem in open handen;
 Vol liefde en vreugd is aller hart! —
 in Holland bij zijn bloedverwanten
 O ziet, wat overschoon tafree!
 Het volk stroomt toe langs alle kanten,
 En zingt en jubelt meer dan veel.
 In 't koninglijk paleis
 Is 't als een paradijs,
 Vol bloemen, kransen, rijk bepereld;
 Die jonge Wilhelmin,
 Die schoone Koningin
 Is vast de beste van de wereld! (bis)

(12) Ibidem

(13) Voor volksliederen in verband met de oorlog in Zuid-Afrika, zie J. DE VUYST, *Transvaal in het Vlaamse Volkslied*, OVZ 49 (1974), nr. 1, 26-40 en nr. 2n 67-80.

Vierde bedrijf.

Daar opent Kruger vrij zijn harte
En toont er aan hoe Engeland,
Bij vadervloek en moedersmarte,
Bij vrouw en kinderen moordt en brandt!
En hoe daar al die moed'ge boeren,
Als hij geen scheidsrecht krijgen kan,
Daar voort den oorlog zullen voeren,
Als ware 't tot den laatsten man.

Nu spreekt de koningin
Naar kruger zijnen zin :
Wij zullen doen al wat we kunnen
De koningen zoo 'k hoop,
De keizers van Euroop
Zullen voor 't recht u ondersteunen! (bis)

Vijfde bedrijf.

Eer Kruger eindelijk mag scheiden,
Neemt hem de Koningin bij d'hand,
Raadt hem bij Leopold te rijden
En bij den Keizer van Duitsland.
Als Leopold dat heeft vernomen
Dat Kruger kwam om een bezoek,
Is hij alras op 't spoor geklommen

Van Brussel naar 's lands versten hoek,
En onze groote vent
Die drilt er naar Oostend!
Kruger kwam naar Duitschland te rennen
De Keizer die 't vernam
Door eenen telegram
Laat hem zijn snoode weig'ring kennen! (bis)

Zesde en laatste bedrijf.

De dichters gaan in boeken schrijven
Dat bloedig wereldmoordtooneel,
Wat men de grooten ziet bedrijven,
't Mes zettend op de kleine hun keel.
Hoe 't Engelsch dievenras der joden
't Rechtveerdig boerenvolk uitmoordt,
En dat blijft alles onverboden,
't Roept wraak op aard, 't is ongehoord!
Op 't einde dezer eeuw,
Bij 't daavrend volksgeschreeuw :
Weg met de Britsche rooversbende!
Wij zijn niet meer bevrijd
Van oorlog duren tijd...
Voorwaar, de wereld loopt ten ende! (bis)

Gedicht door Boerken Waardichters, Stekene (14).

Uitgever der Gazet van Stekene.

Dit volkslied wordt naar Kruger, Chamberlain, de koninginnen van Engeland en Holland en anderen opgezonden. Het wordt aan liedjeszangers en voortverkoopers schier kosteloos uitgedeeld.

(*Verzameling Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Gent, L17, Liederen B, p. 76*)

*
**

Te Antwerpen had in 1901 de wereldtentoonstelling plaats waarbij op het programma een landbouwtentoonstelling was voorzien.

Op de prijsuitreiking aan de laureaten had een eigenaardig voorval plaats. Wanneer Baron VAN DER BRUGGEN, Minister van Landbouw en Schone Kunsten het eremetaal, voor de beste koe, op de borst spelde van het jong boerinneke, gekend als schoon Mieke, gaf deze van ware vreugde twee zonen op de wangen van de baron. De hele zaal schrok, een boerin die de minister kuste!

Van dit voorval dichtte Waardichter een kluchtig lied en maakte van de gelegenheid gebruik om baron VAN DER BRUGGEN en boerke VAN BRUSSEL in de bloemen te zetten en hun verwezenlijkingen voor de boerenstand uit te bazuinen.

(14) Ook opgenomen in het 5de Deel (Boekje) : *Iets wonders! Waardichter's kluchtige liederen en gedichten, Uitgegeven tot nut en vermaak van 't volk, Stekene, Snelpers-drukkerij De Windt, 1919, pp. 23-25.*

Kluchtig Volkslied

Een paar kussen aan Baron van der Bruggen, Minister van Landbouw en schoone Kunsten in de algemeene landbouwtentoonstelling tot Antwerpen.

Gedicht op verzoek der boeren, door Boerken Waardichters, uitgever van 't Boerkensblad te Stokene.

STEMME : Sa, boerkens past voortaan wel op, bij hoogdag en op feesten.

Wel sapristie! nu weet ik wat,
'k Zal u nen toer vertellen
Die voorviel in d' Antwerpsche stad,
Ge moogt het voort uitbellen,
Komt, zingen wij een lied,
Want het is waar geschied,
Het staat in de gazetten,
In 't Boerkensblad een lied gedicht,
Wij gaan het uitrompetten,
't Gaat toch zoo mooi en licht! (bis)

't Was Antwepsche tentoonstelling,
Ja, Landbouwexpositie
Waar zeer veel boerenfolk naar ging
Met vee en almenitie,
Om daar met eer en roem
Een schoon diplomabloem
Of ander gouden prijzen
Te krijgen uit 's Ministers hand,
Om hoog te kunnen rijzen
Al in den boerenstand.

De Koning heeft daarook geweest
En alles goed bewonderd;
Het volk was opperuiemd van geest,
De boeren in 't bijzonder,
En van der Bruggen dan,
Die jonge flinke man,
Minister van Landbouwen
Deelde eindelijk de prijzen uit,
't Wasschoon om aan te schouwen,
Hoe vrolijk en verblijd.

Nu mochten ze om hun prijzen gaan
Op d'hooge volkstribiëne
En d'eerste prijs die viel juist aan
Een overschoon boerinne!
Dien van de beste koe
Kwam juffer Seghers toe,
Door 't volk genaamd schoon Mieke,
Ze was op de tribiën van doen,
Ze bloost gelijk een krieke,
Zoo rood als nen kalkoen!

Als de Minster 't eermetaal
Haar op de borst komt t' hangen
Met lof en bof en zegepraal
Gloeiden van vreugd haar wangen.
Uit dank gaf die pioen

Tweemaal nen malschen zoen
Op bei' 's Ministers kaken;
Het volk dat alles hoorde en zag,
Begoon rumoer te maken
En schoot in eenen lach!

Minister die daarvan verschoot
Daar 't alle menschen zagen,
Werd eerst daarvan een beetje rood
Maar wilde 't toch verdragen.
De baronnes, zijn vrouw
Lacht vast ook in de mouw;
't Zijn Keizer Karels toeren
Maar dat en is nog nooit geschied.
Nu zingen al de boeren,
Daarvan een kluchtig lied!

Wij boeren willen in passant
Minister van der Bruggen,
De redder van den Boerenstand
Ons aller dank betuigen.
't Is een die het verdient,
Hij is ons aller vriend,
Want hij bemint de boerkens
En trekt ook d'arme menschen aan,
Juist lijk zijn eigen broerkens
Komt hij ons voor te staan.

Minister van Landbouw met macht,
Wat overschoone wetten,
Heeft hij voor ons tot stand gebracht,
Daar moeten wij op letten.
Gij weet ons akkerbouw
Lag vroeger in den rouw
Gedompeld en geslagen
Door menig looze booze wet,
Wij werden moe van klagen,
En hij heeft ons gered.

Rechtuit gezegd wij gaan niet om,
Dat kunnen wij getuigen.
Hij brak veel wetten krom en dom
Dat zij vielen in duigen.
Hij hielp ons uit het wee
Met al ons hoornvee.
Die wreedaards kwamen ringen;
Ons beesten werden aangerand
Dat 't bloed er uit kwam springen,
Dat was toch wel en schand!

Zelfs met ons vee moesten wij op
In hoopen kalk gaan baden.
De rook vloog boven onzen kop
Met 't vuile stof beladen.
Dat was toch wel een spel,
De duivels uit de hel
Moesten er hun mee moeien,
De boeren werden gejudast,
Dan lagen zij aan boeien
Met lijf en ziele vast!

En toen kwam er een Vlaamsche boer,
Gekend den boer van Steken;
Men koos den boer aan 't hooge roer
En stout durft hij daar spreken,
Dan hadden wij verweer
Ginder in 't ministeer;
Met van der Bruggen samen
Begon Van Brussel eenen strijd —
De Ring kwam op te kramen,
Het werd al zijnen tijd!

De boeren kan men nu niet nog
Lijk vroeger jaren stroopen.
Met slechte vetten vol bedrog
't Geld uit hun zakken kloppen,
Dat was toen wel een schand
Voor heel ons Belgenland!
Daar liepen fransche ratten
Somtjids met een millioen of tien
Ver weg met onze schatten;
Nu wordt er naar gezien.

Alsook de wetten op de jacht,
Hoe zag men ze veranderen?
Hoe merkelyk zijn ze verzacht
Met beide er over 't handlen.
De boer mag op zijn land
Nu vrij ten allen kant
De knagers van konijnen
Kapot gaan schieten, dat kan gaan,
Om ze te doen verdwijnen
En in de panne slaan!

En wat er dan ook schande was,
De magariene boter,
Verkocht men voor de onze ras,
Het ging van langs om zotter,
Nu is er eene wet
Die u in boeien zet.
Gij snoode schobejakken,
Gij volksbedriegers krijgt de krak,
Nu kunnen wij u pakken
Doen smijten in den bak!

Voorheen toen er een beeste stierf
In onze boerenstallen,
Geen cent vergoeding men verwierf
Bij honderde gevallen.
Nu trekken we al te maal,
Ja, schier van elke kwaal;
Eertjids kreeg men geen nagel,
Nu trekken wij ne goè per cent
En als den oogst verhagelt
Steunt ons 't gouvernement.

Wat zijn de wetten in ons land
Op korten tijd veranderd
Tot redding van den boerenstand,
Door dien en dien voortstander.
De groote redder is
d'Heer van der Bruggen g'wis,
Van 't landbouwministerie,
Van toen af hij minister was,
Hielp hij ons uit miserie,
't Is hij die ons genas.

Van Brussel wordt er van bemind,
Komt hij hem wat te vragen,
Hij krijgt het meestal hoogst gezind
Met liefde en welbehagen.
Hebt dank, o boeren dank,
Geheel uw leven lang.
Zoo'n mannen mocht men kussen,
Landbouwers, heeren van dien aard
Hun werk is niet van sussen
En is een totjen waard.

Gij ziet het boeren al te gaar,
Wat wij er vast bij winnen,
Als er een goed minister maar
De Kamers blijft te binnen.
Wij kiezen toer op toer
Voor hem en voor den boer,
Wij boeren uit alle oorden,
Wij zullen eindlijk met der tijd
Van langs om slimmer worden,
Elk kiest voor zijn profijt.

De Landbouw die nu groeit en bloeit
Doet iedereen welvaren :
Het onrecht is schier uitgeroeid,
Nu worden 't goede jaren,
En in geen ander land
Leeft ieder zoo plezant
Dan in het rijk der Belgen
In vrede, voorspoed en genot —
Bewaak, o Heer, zijn telgen,
O groote goede God! (bis)

.....
Druk De Windt, Stekene.

Al de boeren worden vriendelijk verzocht, tot hun eigen profijt, dit lied aan te
kopen en zoo veel mogelijk overal te verspreiden. Er zijn reeds een paar liederen
naar den Minister van Landbouw opgezonden.

(Verzameling Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Gent, L17, Lieder en B, p. 68)

Door veel over politiek en volksvertegenwoordigers, o.a. over Graaf 't Kint de Roodenbeke, te schrijven en te dichten, kwam hij in contact met de graaf door wiens tussenkomst hij een staatstoelage bekwam om zijn eerste boek "tot Gent" te laten drukken (15).

Voor sommige bijzondere voorvallen aarzelde Waardichter niet speciale boekjes uit te geven met de nodige kommentaar over het voorval. Dat was o.a. het geval voor :

- nr. 1) *De wreedste moord der MOORDEN bedreven te Hontenisse-bij-Hulst, wijk Kuitaart, in de nacht van 8sten Mei 1903, ter hofstede en in het huisgezin van Frans KOOLE. Dit boekje behelst de beschrijving der moorden in dramatische liederen en verhalen*, verm. 1903, 16 blz.
- nr. 2) Hij dichtte ook een ingebeelde reis van de boeren naar Brussel met een relaas over de opkomende coöperatieven : *GROOTE Plezierreis DER BOEREN naar de Kamers te Brussel in 93 coupleten, en, DE VAL DER BURGERIJ of de Slikop der COOPERATIEVEN in 130 coupleten*, z.j., 29 blz.
- nr. 3) **IETS WONDERS over DE KIEZING en Kamerontbinding op 2 Juni 1912 - Over den politieken toestand In Belgen en in Waasland, Van d'heeren Tayart, Van Brussel en Persoons, Van Hoeylandt. 't Is iets schoons, iets ongewoons**, verm. 1912, 26 blz. (16).

Ontelbaar zijn de volkse liederen en gedichten van Waardichter. Konden ze alle in één boekdeel verschijnen het zou meer dan een meter dik zijn. "*Een groote boekhandelsmaatschappij van Amsterdam zal haar daar in 't kort mee gelasten*" (17). Het voorgaande is wellicht bij een ijdele droom gebleven aangezien Waardichter zelf voor de uitgave zorgde in de vorm van boekjes met de Titel :

IETS WONDERS !

Waardichter's
KLUCHTIGE

LIEDEREN & GEDICHTEN

uitgegeven tot nut en vermaak van 't volk

Het moet omstreeks 1912 zijn geweest dat hij begonnen is zijn pennevruchten in boek(jes)vorm uit te geven. Inderdaad we lezen op de laatste bladzijde van vernoemd boekje nr. 3) (1912) het volgende :

NIEUWE
BOEKWERKEN

In den loop van dit jaar, als 't eenigzins zijn kan, geeft Waardichter zijne volledige werken uit. 't Is te zeggen, al zijne liederen en gedichten die hij ooit gemaakt heeft, alsook de beschrijvingen zijner plezierreizen naar Amsterdam, Londen, Parijs en langs de boorden van de Rbijn, die niet weinig geestig en belangrijk zijn.

(15) Zie (2).

(16) De drie boekjes ons bereidwillig geschonken door de heer Van Hoye, eigenaar van de Drukkerij VAN HOYE, p.v.b.a. te Stekene. Op onze beurt hebben we de boekjes gedeponereerd in de bibliotheek van de Bond.

(17) Zie (2).

Doch, dat kan alles in éénen boek niet staan, daar was men aan overlaân, al ware 't papier nog zoo fijn, de boek zou baast nen meter dik zijn.

Ja, lieve boeren, ge zoudt hem mee bulderen kruiwagen moeten vervoeren !

We zullen alles in afleveringen of kleine boekskens brengen, dan kunt gij lezen en zingen meê klank, geheel uw leven lank !

Wij beginnen mee Keizer Karel, die wonderbare Charel, een geschiedenis uit zijn leven, nog nooit door een anderen Drukker uitgegeven.

Het eerste werk kost maar nen kluut van den boek, zoo leutig als Snoek en elk zegge 't voort op verzoek !

In deze aankondiging stellen we vast dat in Waardichter zijn proza eveneens rijmende zinsneden voorkomen.

Zijn boekjes bevatten niet enkel liederen en gedichten maar ook kluchtige volksverhalen, 't zij lange, 't zij korte. De inhoud van de acht eerste boekjes (18) is als volgt :

<i>Betiteling</i>	<i>Aantal liederen of gedichten</i>	<i>Aantal volksverhalen</i>	<i>Aantal blz.</i>	<i>Jaartal</i>
1 ^e boek	3	7	32	geen
2 ^e boek	3	6	32	geen
3 ^e boek	2	8	32	geen
4 ^e boek	4	11	32	geen
5 ^e deel	15	0	32	1919
6 ^e deel	2	5	31	1926
7 ^e boek	0	3	32	1926
8 ^e boek	0	8	32	1927

Als in 1914-1918 de Duitsers ons land binnenvielen dichtte hij talrijke schimpliederen op de vijand, o.a. dat de Duitsers dieven en brandstichters waren, dat de keizer van Duitsland een lucifer was, enz. Wanneer na de val van Antwerpen de vijand de richting naar Stekene nam, is Boerke Waardichter naar Nederland uitgeweken. Gedurende zijn verblijf in Holland deed hij niets anders dan dichten en bracht zijn vliegende blaadjes in de steden aan de man. Hij won er veel geld mee terwijl zijn vrouw en de knechten de drukkerij te Stekene gaande hielden (19).

Hij dichtte ook over koningen en koninginnen en stuurde hun zijn pennevruchten op.

Voor het opsturen van een gedicht ter ere van de Koningin van Nederland ontving hij volgend dankwoord :

(18) Boekjes ons bereidwillig ter inzage gegeven door Z.E.H. Vermeersch O., paStoor te Stekene.

(19) Zie (2).

(20) 3de Boek : Iets Wonders! Waardichter's kluchtige liederen en gedichten, uitgegeven tot nut en vermaak van 't volk, zonder jaartal, Stekene, Snelpersdrukkerij De Windt, p. 10.

Sekretarie van
H.M. de Koningin

nr. 969G.

's Gravenhage 30 Sept. 1914.

Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden heeft mij opgedragen den Heer P. De Windt, Hoofdopsteller der "Gazet van Stekene", hoogst der zelfver dank over te brengen voor bet Hare Majesteit toegezonden gedicht, terwijl Hare Majesteit met waardering heeft kennis genomen van zijn streven.

De Kamerheer Particulier Sekretaris van
H.M. de Koningin.
VAN GEEN.

Aan den Heer P. De Windt, te Stekene (20).

Ook van de Koning der Belgen ontving hij volgend schrijven :

Kabinet des Konigs

Paleis van Brussel, den 24 juli 1919

Wel Edele Heer,

Het heeft den Koning genoeg gedaan de boekdelen te ontvangen, welke U de minzame gedachte gebad hebt Hem op te zenden.

Zeer getroffen door uw huldebetoon en de gevoelens waardoor bet werd ingegeven, heeft Zijne Majesteit mij de opdracht gegeven U levendig in zijnen naam te bedanken.

Gelief, Wel Edele Heer, de verzekering mijner hoogachting te aanvaarden.

Het Hoofd des Konings Kabinet,
C. D'ARSHOT.

Aan den Wel Edelen Heer P. De Windt, te Stekene (21).

In de wedstrijd in Nederland uitgeschreven in 1928 tussen Hollandse en Belgische volksdichters, behaalde Waardichter de eerste prijs met daarbij een puik schilderij geschonken door de Koningin der Nederlanden. De prijzen werden te Utrecht uitgereikt (22). In zijn laatste levensjaren heeft hij aan die bekroning het meeste genoeg beleefd.

**

Alhoewel we ons beperkt hebben tot het aanhalen van een drietal van zijn dichtwerken op vliegende blaadjes, menen we te hebben aangetoond dat Waardichter handig met de versregels kon omspringen. Hij was een olijke en vrolijke kerel, een veelzijdig man met een flinke opmerkingsgeest. Hij bezat de gave om hetgeen hij bij alle aangelegenheden zag en hoorde op handige wijze op rijm te zetten. Daarbij kwam dat hij voor zijn liederen een goed bekende melodie koos waardoor de liedjeszangers heerlijk aan hun trekken kwamen en sukses oogstten.

Dat het samenbundelen van zijn pennevruchten in boekjesvorm een kwestie van kommercieel belang was, staat buiten kijf. Ze werden in beperkte omvang gepubliceerd om ze gemakkelijker te kunnen verkopen.

(21) 4de Boek, ibidem p. 32.

(22) 3de boek, ibidem, p. 23. Van zijn bekroonde werk is helaas in Nederland noch bij de familie enig overblijfsel te vinden.

IETS WONDERS!

Waardichter's

KLUCHTIGE

LIEDEREN & GEDICHTEN

Uitgegeven tot nut en vermaak van 't volk

7de. Boek

**Wilt ge maken veel plezier?
Leest dat wonder boekwerk hier,
Daarin ziet ge grap op grap,
Vriendjes lief, ge lacht u slap!**

**Tusschen grap en klucht ook stukken
Van wreedaardige ongelukken,
Oorlog, dieften, moord en brand,
Waar gebeurd in Belgenland!**

Prijs per boek 15 cent of fr. 2. Voor 8 verschillende
boeken geeft men maar 1 gulden en 10 cent of 15 fr.
Plezieriger boeken bestaan er niet.

Een van de uitgaven van Waardichter, 1926

**

De onrechtstreekse verwantschap met de dichter Karel Ledeganck - zijn grootmoeder was de tante van Karel Ledeganck - speelde misschien een erfelijkheidsrol voor zijn dichtertlijk aangelegde natuur. Had hij, naar ons oordeel, in zijn jeugd meer intellectuele ontwikkeling genoten of kunnen genieten en ware het niet gemangeld aan opleiding, hij zou onder de Vlaamse dichters wellicht een plaats hebben veroverd.

Deze begaafde volksdichter mocht naar onze mening in herinnering worden gebracht.

M. BROECKHOVE

HET VOLKSBOEK "DEN TROOST DER ARMEN" BIBLIOGRAFISCHE STUDIE VOOR ZUIDNEDERLANDSE UITGAVEN

I. ONGEHOORDE SUKSES VAN HET 18^e EEUWS VOLKSBOEK

Volksremedieboekjes zijn steeds voor de uitgevers een lonende bedrijvigheid geweest. In de 19^e eeuw kennen wij de *Geneesheer der Armen* van professor L. Peyronnet die bij zijn 31^e uitgave een oplage van vijfhonderdduizend exemplaren kende, indien wij de aanduiding op het titelblad mogen geloven (1). In Oostvlaamse Zanten (2) verwezen wij naar twee volksremedieboekjes, n.l. *Den Troost der Armen* van Simons en het *Handboekje voor Lijdenden* van Kapelaan J.M.L. Van den Bosch.

In *Geneeskundige Volksboekjes* (3) behandelden wij een uitgave van *Den Troost der Armen* uitgegeven in 1926 bij Snoeck Ducaju en Zoon te Gent. Naar aanleiding van een tentoonstelling over *De Apoteker in het Volksleven* in het museum voor volkskunde (4) werden uit het bruikleen van Frans Van Bost enkele oudere uitgaven van *Den Troost der Armen* tentoongesteld. Dit feit gaf aanleiding om andere ongekende uitgaven van dit boekje op te sporen en de bibliografie van A. Viaene aan te vullen en te verbeteren door bijvoeging van de illustratie van de titelbladzijden (5). Frans Van Bost bezitter van een merkwaardige verzameling uitgaven nam de taak op zich deze bibliografie op te stellen.

Wanneer wij de boeken van de 18^e eeuw nakijken en zien wat er geschreven werd om wetenschap aan de man te brengen en onder het volk te verspreiden, staat men versteld over de ongemene schraalheid. Deze berooidheid is hoofdzakelijk te wijden aan de omstandigheden van de toenmalige ongunstige economische conjunctuur. Voorts waren er de bezettingen van onze gewesten en de talrijke veldtochten. In zulk klimaat kon wetenschap niet bloeien en schoot valse wetenschap des te gretiger op.

In de laatste helft van de 18^e eeuw was het sterftecijfer zeer hoog. Besmettelijke ziekten hielden heksensabbat zowel in steden als op het platte land. Kindersterfte was zeer hoog ingevolge gebrekkige vroedkundige bijstand. Wat de geneeskunde betrof leefde het volk menigmaal onder de geestelijke verdrukking van kwakzalvers. Boerenbedriegers, knoeiers, oplichters, kortom allen die het publiek wat op de mouw konden spelden, kwamen aan het woord. Sommigen stelden met de beste bedoelingen hun raadgevingen op schrift en kregen het imprimatuur van de kerkelijke overheid omdat het niets bevatte dat strijdig was met de godsdienst en de goede zeden. Onder het motto naastenliefde bracht het voor de uitgevers een aardige stuiver op.

(1) L. PEYRONNET, *Geneesheer der Armen*. Parijs/Brussel 1907.

(2) en (3) Oostvlaamse Zanten 47 (1972) en 50 (1975).

(4) *De apoteker in het volksleven*. Tentoonstelling - Gent, Museum voor Volkskunde van 18 sept. tot 23 nov. 1982.

(5) A. VIAENE, *Den Troost der Armen*. Bibliografische verkenning van een populair remedieboekje 1702-1930. Biekorf Brugge blz. 129-138 74^e jr. 1973 n° 5.

Meer dan tweehonderd jaar bleef **Den Troost der Armen** van Guillaume Simons op de markt. Verschillende uitgevers wijzigden wel telkens het uitzicht van het titelblad en de lay-out, doch inhoudelijk bleef het steeds hetzelfde. In de oudste uitgaven gebeurt de indeling in "Artikelen" terwijl het in de jongste uitgaven "Hoofdstuk" wordt.

A. Viaene beweert dat de auteur van dit boekje Guillaume Simons, alleen bekend is als de opsteller. In een voetnoot schrijft hij dat de Kortrijkse Stadsbibliothekaris J. Bethune in "Courtrai à travers les âges" (1902) het overlijdensjaar van Simons plaatst in het jaar 1678 (6).

Er is weinig grond om aan te nemen dat Willem Simons een chirurgyn zou geweest zijn. In een uittreksel uit de voorkomende "Voorrede" in een van de boekjes heeft de auteur blijkbaar een broertje dood aan de chirurgyns. Daar leest men : **De reden de welcke my beweeght om myne ondervindinghe aen ieder een Kenbaer te maeken, en is geen andere als het medelyden, het welcke ick hebbe met veele ellendighe menschen, de welcke, of door de onwetentheyt der Chirurgyns, of sonder groote pynen ende costen seer dickwils niet ghenesen en worden. Myn versoeck is (ghemerckt ick nu Een-en-twintgh Jaeren Arme ende Rycke uyt charitate hebbe altydt ghedient) dat alle deghene, die door myne Remdien baete of profyt sullen vinden, mynder ghedachtenisse in hunne ghebeden.**

Uit deze gegevens blijkt er weinig grond voor de hypotese dat Simons de chirurgijn zou zijn die in 1678 te Kortrijk stierf volgens de aanhaling van J. Bethune. Het is ook onwaarschijnlijk, wanneer men aanneemt dat een ander persoon, niet chirurgijn, uit de nagelaten papieren, zoveel jaren na de dood van W. Simons het boek zou hebben uitgegeven.

In de twaalfde druk uit het jaar 1739 en in de dertiende druk van het jaar 1746, is er in de **Waerschouwinge tot den Leser** sprake dat de **autheur van dit wercksken** op de herdruk bij zijn uitgever Michiel de Goesin, regt over den Raedt in de Drukkerije van 't Groen Cruys, tot Ghendt heeft aangedrongen. Het is dan onmogelijk aan te nemen dat Simons in 1678 gestorven zou zijn. Diezelfde tekst verduidelijkt nogmaals dat hij een geestelijke is "... den eenvoudigen naem, die den Godvruchtigen Schrijver aen dit Wercksken hadde toe-gepast."

De dertiende druk trekt er ook van leer tegen de "Arabische en gevaerlyke" geneeskunde die de oude **reedeneerende Genees-Konst heeft gedood, en op haar puyen en onderganck gebouwt die verbaesterde leeringe tot ons overgewaeyt, waer van een seer kleyn getal in deese gewesten onbesmet is gebleven.**

De bibliografische opstelling en titelbladen die Frans Van Bost hier biedt geven een beeld van de typografische verscheidenheid qua voorstelling en formaat, en verschaffen heel wat ongekende gegevens die over die boekjes nog niet werden gepubliceerd. Iedere uitgever richtte zich op zijn eigen manier tot de lezer om de gevoelige snaar te raken om een vlotte verkoop te stimuleren. In de Gentse uitgave van Van Paemel lezen wij : **de ware kunst, te genezen zonder snyden, en dat de zalven niet te versmaden zijn daar zy zyn niet pynelyk, maer zyn van groote deugd en onverbetelyk.**

In een geïllustreerd artikel op de bovengenoemde tentoonstelling over "De Apoteker in het Volksleven" kon men in grote letters lezen : **Een voor een mens, twee voor een paard.** Het ging naar ons kontinent overgewaaide Amerikaanse kwakzalverspraktijken. Gelijkaardige titel zou niet misstaan bij de vijfde druk van "Den Troost der Armen" daar men leest : **nieuwe remedien voor menschen en beesten**

(6) A. VIAENE, op. cit. blz. 129.

daar er op te merken valt ...dat de lichaemen der Beesten in vele dingen zyn over een komende met de lichaemen der Menschen, ende met gelycke qualen en accidenten dickwils worden geaffligeert, soo hebbe ick goet gevonden experientie te nemen of de voorschreven Salven soo dienstig zyn om de Beesten te helpen als sy zyn om de Menschen van hunne qualen te herstellen.

Om de waarde van de middelen in de veeartsenij aan te bevelen, lezen wij : Dese Remedien zyn nu onlangs gevonden door Lenaert van de Poel, Mareschal ende Peerde-Meester, residerende en woonachtigh binnen de Prochie van Sint Nicolaes Lande van Waes, door welcke Remedien vele Hooren-beesten genesen worden, ende Geapprobeert door de Hoofdschepenen van den Selven Lande. Wij ervaren hier het primitief denken inzake medische geplogenheden in de neiging om van remedies voor de mens onmiddellijk dierenremedies te maken.

De boekjes van "Den Troost der Armen" wijzen elke wetenschappelijke methode van de hand en propageren zelfmedikatie met empirische recepten zonder rationele verstandelijke grondslag. Deze boekjes veroordelen alle chirurgische tussenkomst en vergenoegen zich met zalven, pleisters, aftreksels, balsems, omslagen en in hoofdzaak uitwendige middelen tegen alle kwalen. De auteur verklaart zelf dat hij voortgaat op wat zijn oog waarneemt en wat door het volk onmiddellijk als ziekte wordt vastgesteld.

Wij kunnen ook moeilijk aannemen dat Simons zijn boekje heeft samengesteld aan de hand van wat hij in oudere medische schriften heeft gevonden. Het simplistische wijst eerder in de richting van volkse overlevering. In een vroegere bijdrage brachten wij een glossarium van de in "Den Troost der Armen" voorkomende geneesmiddelen (7). Bij nauwlettendheid vinden wij in de verschillende uitgaven wel eens een variatie. Wij nemen als voorbeeld de remedie voor de "Petieten" (volksetymologie voor Petechiae, kleine rode vlekjes bij kwaadaardige koorts, rood uitziende etterpuistjes) waar Simons de aanbeveling geeft een opengesneden duivejong op te leggen. In de vijfde, twaalfde en dertiende druk spreekt men dat het duivejong er drie tot vier uren dient op te blijven terwijl men in andere uitgaven spreekt van drie tot vier dagen. Over de strengheid van de winters vernemen wij dat "in de jaeren 1709, 1799 en 1803 er vele menschen vervrozen zijn geweest."

Het boekje van Simons kende niet alleen in Vlaanderen een ongemeen sukses, maar ook in Frans-Vlaanderen en Noord-Nederland. In het decembernummer van 1924 van "De Vlaamsche Stemme in Vrankrijk" drukte men recepten uit "Den Troost der Armen". Men noemde ze zeer dienstige geneesmiddelen. Voor Nederland verwijst Frans Van Bost naar de bibliografie. Over het liefdadig opzet van het boekje valt niet te twijfelen. Alle latere boekjes van deze aard spreken uit menslievende doelstelling en spelen in op de natuurlijke schrik voor chirurgische ingrepen en het onbekende van een ingewikkelde medicatie. Wat niet onmiddellijk begrijpelijk schijnt, wordt door het volk met wantrouwen benaderd.

"Den Troost der Armen" had de reputatie een goedkoop volksboekje te zijn en heeft derhalve geen grote drukkersfirma's aangelokt. Het waren lokale drukkerijtjes die uit stoffelijk gewin deze boekjes uitgaven. Trouwens, het taaie leven dat deze boekjes kenden, zijn geen adelbrief voor een bepaalde periode van onze kultuurgeschiedenis. Zij getuigen voor de berooidheid van een donkere periode waarin ons volk leefde.

Graag nog enkele beschouwingen over basisgrondstoffen van de in "Den Troost der Armen" voorkomende zalven. Olijfolie neemt van in de oudste oudheid een belangrijke plaats in als geneesmid-

(7) Oostvlaamse Zanten. 47 (1972) 133-138.

del. Om haar verwarmende en verwekende werking werd olijfolie aanbevolen bij vele ziekten die het gevolg waren van overmaat aan phlegma. Het door Simons te gebruiken selderhout (*Santalum rabium*) heeft een hartversterkende kracht en wij begrijpen niet waarom ze in de zalf van "Den Troost der Armen" diende te worden verwerkt. Terpentin daarentegen is niet verwonderlijk, Celsus schrijft dat het een middel is dat ziektestoffen aantrekt en naar de oppervlakte brengt en daarom gunstig werkt op klierzwellen (8). Ook door Dioscorides en Paulus van Aegina wordt terpentin een verwekende en reinigende eigenschap toegeschreven. Petroleum, ook wel eens aardpek genoemd, is een stof die vorige eeuw nogal veelvuldig in de volksgeneeskunde voorkwam als smeermiddel tegen reumatische klachten en spierpijn. In de formule om bruine zalf te maken lezen wij het gebruik van "een halve pint seruse en een once confor." "Seruse" het dialect voor "seroen" een gewas aardaker (*Lathyrus tuberosus* (L)) genaamd en dat in de korenvelden groeit (9). "Confor" is een verbastering van "Colophonium" (hars) dat in de geneeskunde veel gebruikt wordt voor het maken van pleisters. De formule, is zeer oud, werd door Celsus *tetrapharmicum* genoemd waarin was, pik, hars en koereuzel voorkwam (10). Van Beverwyck schrijft ook over een gelijkvormige samenstelling waar hij zegt : "In de winckels werden tot ryp maecken bewaert de salve Basilicum (11).

In het artikel vijf van "Den Troost der Armen" met de formule voor het maken van "goeden Tritum" geeft het gebruik van een "vierendeel letarge". Hier verwijzen wij naar het Franse woord "Litharge", dat slaat op "loodglit" (*Plumbi oxydum flavum*). Hippocrates zegt : "loodpoeder met as van koper" is een goed uitwendig middel om zweren van de wonde tegen te houden (12). Loodglit dient tot grondslag voor het aanmaken van pleisters (13). In artikel zes voor de aanmaak van groene zalf komt het gebruik van "ongepynt was" voor. Ongepijnde was is het ongezuiverd produkt uit de honingraat. Bakker (14) geeft een kwakzalversformule die hem van bevriende zijde werd meegedeeld, zijnde een jarenlang bewaard geheimmiddel. Als vergelijking laten wij het hier volgen : gele was 2¹/₂ ons, harst 10 cent, gele was 2¹/₂ ons, harst 10 cent, mastik 1 ons (fijn gestampt), wierook 1 ons (fijn gestampt) reuzel 5 ons, slaolie 50 cent.

Harst, mastik en wierook met reuzel in een nieuwe aarden pan zachtjes smelten, alles zeven door een neteldoek, dan slaolie er door gieten en omroeren, koud laten worden.

Deze bereiding vertoont enigszins gelijkenis met gegevens in "Den Troost der Armen". Overeenkomende ingrediënten en het gebruik van "een nieuw aerde steertpan". Ons treft in de formule van "Den Troost der Armen" het gebruik van Spaans groen «*Taxus baccata* (L) ook venijnboom genaamd. Voor het eerst treffen wij dit aan in een volksremedieboekje daar de takken en bladeren giftig zijn; alleen in de zaadmantel zouden geen gevaarlijke stoffen aanwezig zijn (15).

(8) Walther FRIEBOES, *Ueber die Arzneiwissenschaft in acht Büchern Celsus*. Braunschweig 1906. V-24-255.

(9) L. VANDENBUSSCHE, *Onze Volkstaal voor Kruiden en Artsenijen*. Menen 1955. N° 1455.

(10) W. FRIESBOES, op. cit. IV-25-200.

(11) Johan VAN BEVERWYCK, *Heelkonste*. s.l. 1663. blz. 33

(12) LITRE, *Oeuvres complètes d'Hippocrate*. 10 t. Paris 1899. Deel VI 417.

(13) Dr. H. PINKHOF, *Pharmacotherapeutisch Vademecum*. Amsterdam 1921. 389.

(14) C. BAKKER, *Volksgeneeskunde in Waterland*. Amsterdam 1928 blz. 505.

(15) R. GOOVAERTS, *Groot Kruidenboek*. Brussel s.d., 330.

In de 19e en 20e eeuw zijn de volksremedieboekjes niet uit de uitgevermarkt verdwenen. Ingevolge grote uitvindingen en de wijziging in het maatschappelijk levenspatroon zijn volksremedieboekjes met een hoger peil een lonende bedrijvigheid gebleven. Onderzoek naar minder bekende en soms nog in gebruik zijnde volksremedies wordt door volksremedieboekjes vergemakkelijkt om de herkomst te achterhalen. Om mondelinge overleveringen te achterhalen zijn deze boekjes een waardevol materiaal.

Ook sommen de inhoudtafels in hoofdzaak de vroegere kwalen op en kan er nagegaan worden welke ervan thans niet meer of nog voorhanden zijn.

A.G. HOMBLÉ

II. INLEIDING VAN DE BIBLIOGRAFISCHE STUDIE

Vroeger verdiende de apoteker een aardige stuiver aan de bereiding van geneesmiddelen. Vaak nam hij de taak van de chirurgijn over door rechtstreeks geneesmiddelen te verstrekken. Onbemiddelde lieden zochten min dure geneesmiddelen en -methoden (1). Volksremedieboekjes kwamen hun drang en vraag tegemoet. In 1476 drukt Dirk Martens te Antwerpen de "THESAURUS PAUPERUM" van Petrus Yspanus (2). Evenals "Le Tresor des Povres" van Arnaldo de Vilanova betrof het een vulgarisatie van de Salernita (3). Deze boeken gaven in het begin van de 17^e eeuw hun naam aan een uitgave van de Nederlandse veelschrijver Heyman Jacobz. (Jacobi) (4), getiteld "Van den Schat der Armen. Oft een Medecijn-Boecxken, dienstelijck voor alle Menschen, inhoudende hoemen sijne ghesondtheyd onderhouden sal,... etc." (5).

Het werk bevat menige raadgeving, volksrecepten en kwakzalversvoorschriften, soms van de zonderlingste soort en met eigenaardige beschouwingen over de aard der ziekte (6). Dezelfde auteur, Heyman Jacobz, publiceerde o.a. "Den nieuwe kleynen Herbarius, of te Kruydboekskken, Inhoudende de kracht, ende operatie van alle gemeene Kruyden ende bekende vruchten die men dagelijks gebruyckt, waer door men (met Gods hulpe) en ieder zijn gesondtheyd kan onderhouden ende veelerhande ziekten genesen" (7).

De titel bewijst, hoe de auteur ernaar streefde zieken goedkope voorschriften en geneesmiddelen te verstrekken. Deze en andere receptenboeken oogstten veel bijval en beleefden menige herdruk. In onze streken, in tegenstelling met Nederland, waren ze min verspreid, maar gaven aanleiding tot navolging. In het begin van de achttiende eeuw verschijnt het werkje "D.O.M. / Den Troost der Armen, / Behelsende lichte ende souvereyne / REMEDIEN, / Tegen verscheyde Siekten, Wonden, etc. (8). Het bevat recepten voor mensen maar ook remedies tegen

(1) Homblé 1972, p. 122

(2) Viaene 1973, p. 137

(3) Van Heurck 1943, p. 182; Homblé 1972, p. 123; Viaene 1973, p. 137.
Salernita, zo genoemd naar de naam van de befaamde school van Salerno.

(4) Viaene 1969, p. 87

(5) Van Heurck 1943, p. 180

(6) idem

(7) Viaene 1969, p. 87

(8) Viaene 1973, p. 130

veeziekten. De auteur, Willem Simons, droeg zijn werk op aan de overheid van de stad Kortrijk. Naar de voor-reden in zijn boek is hij daar eenentwintig jaar heermaester geweest (9). De oudste kerkelijke toelating voor het boekje dateert van 1702 (10). De verspreiding kende veel bijval en was ook bij onze noorderburen bekend. Zo vindt men de publikatie terug als een aanvulling van "Schat der Armen. Huismedicijnboekje, Van Veelerhede Medicamenten / Om met kleine kosten zijn eigen Doctor te zijn en velerley Ziektens te genezen / ... / Vierde druk, vermeerdert met den Troost der Armen : Behelzende Remediën tegen verscheidene Ziekten, Wonden, Gezwellen en ander Kwalen meer, / ...etc. / Te Rotterdam, bij Hermanus KENTLINK, Boekverkoper agter 't Stadhuis, 1764 (11).

Omstreeks 1930 levert de Gentse uitgeverij Snoeck-Ducaju nog herdrukken (12). Een duidelijk bewijs dat de volksgeneeskunde zich heeft weten te handhaven tot de jaren 1930. A. Viaene vermeldt voor onze streken negentwintig edities : achttien in Gent, zeven in Antwerpen, drie in Brugge en één in Dendermonde (13). Volgens deze auteur is deze opsomming ver van volledig. Bepaalde uitgaven vermelden een veertigste uitgave (zie o.a. G..10, G.11, G.16 enz.). Wel dient dit getal met een kritisch oog te worden bekeken.

Voor het identificeren van de uitgave is het belangrijk de schrijfwijze te vermelden. Hierin heerst een grote verscheidenheid. Men ziet eenmaal "ae" en andermaal "aa" als klinkers. Eenzelfde woord wordt gescheiden, of gedrukt met een verbindingsteken, ofwel aaneen gedrukt : b.v. goedt gekeurt, goet-gekeurt, goedgekeurd. Eenzelfde woord vertoont verschillende schrijfwijzen : qualen, kwalen, kwaelen, quaelen; lichaems, Lichaems, lighaems, lichaam, lichaem; Sieckten, Siektens, Siekten, Sickten, Ziekten, enz. enz. Ook de opgave van het adres van de drukker, het aantal pagina's, plaatsing van de hoofdstukken, het bijvoegsel en andere bijzonderheden helpen ons in het bepalen van de datum van de uitgave. De meeste exemplaren zijn bij benadering te dateren aan de hand van de periode waarin de uitgever of drukker werkzaam is geweest. Slechts een gering aantal boekjes vermelden de datum van de uitgave. De drukker gebruikte soms een ander formaat van papier om een katern te vormen (14). Op enkele millimèters na hebben de meeste eskemplaren van vóór 1850 eenzelfde formaat, gemiddeld 150 mm. x 95 mm. Slechts in één exemplaar treffen we een illustratie aan, n.l. G.23, een uitgave van P.A. Kimpe. Het is een houtsnede met de afbeelding van de heilige Antonius met zijn varken, een beschermheilige tegen de veeziekten.

Het grootste aantal exemplaren van de "Troost der Armen" bevindt zich in openbare instellingen. Enkele uitgaven zijn beland in privé-bezit. Ondanks de talrijke herdrukken en de lange levensloop van het boekje, vanaf 1712 tot omstreeks 1930, wordt het steeds moeilijker nog een nieuw of een reeds bekend exemplaar te ontdekken. Moge onze bibliografische studie er dan ook toe bijdragen de aandacht te vestigen op de "Troost der Armen" bekeken van de standpunten uit : boekdrukkunst en volkskunde.

(9) Viaene 1973, p. 129

(10) Viaene 1973, p. 132

(11) Kat. 1981, nr. 270

(12) Viaene 1973, p. 134

(13) Viaene 1973

(14) Katern omvat het aantal bladzijden bekomen uit één blad papier dat geplouid werd. Hoe kleiner het formaat van een boek hoe meer bladzijden een katern telt.

III. UITGAVEN

Lijst der afkortingen

Ieder exemplaar wordt bij de plaats van uitgave gerangschikt, in een zo goed mogelijke aanvaardbare chronologische volgorde. De edities worden vooraf gegaan door één of twee letters en een getal in verband met de stad en het aantal gekende exemplaren : G.4 is dus het vierde exemplaar dat gekend is van Gent, enz.

- Bibl. Gant. : F. VANDERHAEGHEN, *Bibliographie gantoise*, Gand 1858-1869, 7 vol.
- D.O.M. : Deo Optimo Maximo d.w.z. gewijd aan de beste of opperste god
- F. : formaat, pagina's, illustratie, tafels, prijs
- Homblé 1972 : A.G. Homblé, *Geneeskundige volksboeken*, Oostvlaamse Zanten, 47ste jg., 1972, p. 122-138
- Homblé 1982 : A.G. Homblé, *De apoteker in het volksleven*, kataloog tentoonstelling Museum Volkskunde Gent, 18 sept. - 23 november 1982 - Kon. Bond Oostvlaamse volkskundigen.
- Kat. 1934 : *kataloog tentoonstelling "Le livre populaire"* Brussel 1934, 12 mei - 12 juli, 111 pp.
- Kat. 1960 : *kataloog tentoonstelling "Antwerpen en de Farmacie"*, Museum Volkskunde Antwerpen, juni 1960, pp. 35-37
- Kat. 1981 : *kataloog tentoonstelling "de Apoteker"* in de A.S.L.K. Brussel 1981, pp. 96-97
- K.B.O.V. : Bibliotheek Kon. Bond Oostvlaamse volkskundigen, gevestigd in Museum Volkskunde, Kraanlei Gent
- Kon. Bib. : Koninklijke Bibliotheek Brussel
- M.V.A. : Museum Volkskunde Antwerpen, Gildekamersstraat 2-6, Antwerpen
- Ref. : bibliografie
- S.Bib.K. : Stadsbibliotheek Kortrijk. Verzamelingen fonds J.B. de Bethune en Goethals-Vercruysse.
- U.B.G. : Rijksuniversiteitsbibliotheek, Rozier, Gent
- Verz. : bewaarplaats, bezit
- V.H. 1927 : E.H. Van Heurck, *Voyage autour de ma bibliothèque*, Anvers, aux dépens de l'auteur - 1927, 8° (Livres populaires et livres d'école flamands in 4°), was als bijdrage verschenen in 1926 in "Den Gulden Passer"
- V.H. 1932 : E.H. Van Heurck, *Les livres populaires flamands*, préface de Maurice Sabbe, Anvers 1932, J.E. Buschman
- V.H. 1943 : E.H. VAN HEURCK *De Vlaamse volksboeken* Antwerpen 1943 J.E. Buschman - 213 pp. + ill.
- Viaene 1969 : A. VIAENE, *De geneeskundige volksboeken van Heyman Jacobi*, Biekorf 1969, p. 87-89
- Viaene 1973 : A. VIAENE, *Den troost der armen*, Biekorf 1973 74ste jg., nr. 5-6, p. 129-138, ill.

GENT

G.1 - 1702

D.O.M. Den Troost der Arme, inhoudende veel lichte ende souvereyne remedien tegen verscheide ziekten, wonden, gezwellen, en andere qualen des lichaems van den mensch. Door ondervindinge goetgekeurt, tot grooten dienst en troost van alle behoefte menschen, welkers qualen ongeneeslyk schijnen te wesen. Seer dienstig in alle familien en hospitaelen. Gent 1702.

Ref.: Viaene 1973, verwijst op p. 132 naar Fr. De Potter "Geschiedenis van Kortrijk" (1875), IV en naar Faiherbe "Les médecins et les chirurgiens de la Flandre avant 1789" Rijssel 1892, p. 329.

Door den Auteur vermeerderd / Met nieuwe remedien voor menschen en beesten. / vignet (een grote bloem tussen twee takken met bloembotten) / TOT GHENDT, / By Cornelis Meyer, op d'Hoogpoorte in 't / gekroont Sweert, / met de vermelding van "...na een-en twintig jaeren arme en rycke uyt charitate hebbe altyt gedient".

Approbatur : Cortryck den 29 Juny 1712. Joannes Verslype, pastoor en deken der Christenheyte Keurder der Boeken.

F. : 165 x 100 mm., 64 p. (61 pp. + 3 pp. tafel)

Verz. : U.B.G. nr. G.23005³⁶, vermeldt 12°, 64 pp.

Ref. : Bibl. Gant. III, p. 70, nr. 2131 : 8°, 61 pp. + 3 pp. tafel

Viaene 1973, pp. 132-133, 8°, 64 pp.

G.2 - circa 1720

D. O. M.
Den troost der Aermen
Behelsende lichte ende souvereyne
REMEDIIEN,

Tegen verscheyde Sieckten, Wonden, Gezwellen, en andere quaelen des Lichaems van den mensch.

DOOR

De ondervindinge goetgekeurt, tot grooten dienst ende troost van vele behoefte menschen welker qualen ongeneeslyk schynen te wesen.

Seer dienstig in alle Familien en Hospitaelen;

V. DRUCK.

DOOR DEN AUTEUR VERMEERDERT

Met nieuwe remedien voor menschen en beesten.

TOT GHENDT,
By CORNELIS MEYER, op d'Hoogpoorte in 't
gekroont Sweert,

D.O.M. / Den troost der Aermen, / Behelsende lichte ende souvereyne / REMEDIEN, / Tegen verscheyde Sieckten, Wonden, Ge- / swollen, en andere quaelen des Lich- / aems van den mensch. / DOOR / De ondervindinge goet gekeurt, tot grooten dienst / ende troost van vele behoefte menschen / welker qualen ongeneeslyk schynen / te wesen. / Seer dienstig in alle Familien en Hospitaelen. / V. DRUCK. /

G.3 - 1720

D.O.M. Den troost der Armen, Behelsende lichte ende souvereyne remedien teghen verscheyde sieckten, wonden, gheswellen, en andere quaelen des lichaems van den mensch. Door de ondervindinge goetgekeurt, tot grooten dienst en troost van vele behoefte menschen, welker qualen ongeneselijck schenen te wesen. Seer dienstig in alle Familien en Hospitaelen. VI druck. Door den auteur vermeerderd, met nieuwe remedien voor menschen en beesten. Ghendt, Joannes Eton, 1720. Approbatur : is in de opgave niet vermeld.

F. : 16°, 64 pp.

Verz. : Kon. Bib. nr. III 93246 A

Ref. : Kat. 1934, p. 74, nr. 683

Viaene 1973, p. 133

G.4 - 1728

D.O.M. / Den Troost der Armen, / Behelsende lichte ende Souvereyne / REMEDIEN / Teghen verscheyde Siekten, Wonden, / Gheswellen, ende andere quaelen / des Lichaems van den Mensch. / DOOR / De ondervindinge goet gekeurt, tot grooten dienst en / troost van vele behoefte menschen, welker / qualen ongeneselijck schenen te wesen. / Seer dienstig in alle Familien ende Hospitaelen. / IX. DRUCK. / Door den Auteur vermeerderd, / Met nieuwe Remedien voor Menschen en Beesten. / vignet (sierpot tussen twee takken) / Men vindse te Coop tot GHENDT, / (scheiding door een volle lijn)

BLADT-WYSER

Van alle de Remedien die in dit Boecxken te vinden
zyn, elck aengewesen met het Cyffer-getal.

Voor swymelinge of pyn in't hooft	10
Voor pyn in't hooft en lossche hooft-pyn.	ibid.
Om het gehoor te verkrygen.	ibid.
Voor de tandt-pyne.	ibid.
Voor de Leene-sweer, pyn aen de borst, naege, en koude humeuren.	11
Voor op-trecken der zehuwen, overgrypen der handen, verstuycen of verreckender litten.	ibid.
Voor ruydigheyt of schorsheyt.	ibid.
Voor die gevallen, of van een Peertgeslagen is.	ibid.
Voor de Colycke, wormen, en harde dicke buy- cken.	ibid.
Voor versche wonder.	ibid.
Voor snot of slag op d'oorge.	12
Voor koudt humeur op eenige partie.	ibid.
Voor de koortfen.	ibid.
Voor die van binnen hun gequelt hebben.	13
Voor de Colycke oft Pleures.	ibid.
Voor tijdt van Pest, of eenige quade sieckte	15
Voor Walginghe.	ibid.
Voor Chatycke waters.	ibid.
Voor koude humeuren ende Roofe.	ibid.
Voor dicke lippen of neuse, voor den vorst, ofte andersints.	16
Voor accident in de partie of elders.	ibid.
Voor vallinghe op het heel lichaem.	18
Voor val of slagen.	ibid.
Voor zeer in de keel.	19
Voor splinter of doorn in eenigh litmaet.	ibid.
Voor lammigheyt.	ibid.
Voor koude vallingen en bloedt-spuwen.	ibid.
Voor Klieren.	20
Voor Erdentycke.	20
Voor Naghel-sweer.	ibid.

E

Voor

BLADT-WYSER.

Voor den Vydt of Grangreue.	20
Voor Apoplexie.	21
Voor hooft pyn, tant-pyn, versloptheyt in het hooft, dicke kaecken.	ibid.
Voor accidenten dat hart is, en niet veel materie en komt.	ibid.
Voor quade borst	22
Voor die gequelt of geschoten is geweest over ee- nighen tijdt.	ibid.
Voor die in het lichaem eenige quade heeft, of specie van apostumie heeft.	ibid.
Om te curen accidenten of quersuren.	ibid.
Voor quade latinghe in den voet of arm.	24
Voor de pyne aen de maghe, borst, steecten aen de zyde.	ibid.
Die gequelt wort door priem, degen, of mes.	25
Voor sallinge of manquement aen't gehoor.	ibid.
Voor douleur in den buyck of gequelttheyt.	ibid.
Om een Wan te geneesen.	ibid.
Voor den Vorst.	26
Voor Exterooghen.	27
Voor verouderde quaelen om cironnen.	ibid.
Voor zeeren in't hooft.	28
Voor verbrandtheyt	29
Voor siecken die deurelghen zijn.	ibid.
Voor den Vorst.	ibid.
Voor zeere tepels van de Vrouwen.	30
Voor de Spene.	ibid.
Voor die de aermen, beenen, handen, &c. ghe- spronghen of vol kloven hebben.	ibid.
Voor water-blaeren van verbrandtheyt &c.	ibid.
Voor onder-smettinge.	31
Die aen de neuse, of lippen geaffigeert is.	ibid.
Voor de vrouwen naer verlossen van kinde.	ibid.
Voor op-loopinghe van selighe humeuren, en die het lichaem krygen als een Schorsle.	32
Voor waerachighe humeuren.	33

Voor

BLADT-WYSER.

Voor brandt in accidenten.	33
Voor de nagel-sweeren.	ibid.
Voor specie van Lazarye.	ibid.
Voor Quenien Kruid geseyt wilde Camille.	ibid.
Als'er quaat vleesch in de wonde komt.	34
Voor het wilde vier.	36
Voor iemand die het water heeft.	ibid.
Jalap is goet als iemand niet wel te passen is.	37 en 38
Ander Remedie voor die het water heeft	37
Om te stellen een Lavement om wat quale 't zy.	38
Voor eenen siecken die den snick heeft.	39
Voor het Scheurbuyck in de tanden.	ibid.
Voor de Wormen.	ibid.
Voor de Spene.	ibid.
Voor die hem heeft verhit of meer gesmolten	40
Voor de geluwe sieckte	ibid.
Particuliere Remedie voor de zeer ooggen,	41
Voor de Colycke graveleus.	42
Voor het Graveel.	ibid.
Voor die sijn water die maecten en kan, ende om de Colycke	43
Voor die sijn water niet ophouden en kan.	44
Tegen het bloen.	ibid.
Voor den Kainerganck.	45
Voor den Rooden Loop.	45 en 46
Voor de Roofe.	47
Voor de Uytteiringe.	ibid.
Voor een Vrouwe die eenen Vloet heeft.	48
Voor de Poxkens	ibid.
Voor eenen siecken, of iemand die eenige rauwig- heyt in de kele heeft of brandt.	ibid.
Voor stekinghe in de zyde	49 en 50
Voor den Kancker.	50
Voor vallinghe op de borst, of heesigheyt, ofte specie van Astma.	ibid.
Voor S. Marcoens zeeren.	50
Voor brandt in den mont, tonge of elders.	51
Voor de Wortten.	ibid.

Men vindst te Coop tot GHENDT,

By Joannes Esou, recht over den Raedende Druk-
kerij van 't groen Cruys, 1728.

BLADT - WYSER.

Voor een dochter die queelt om haer ordinaire. 51. 51
 Voor singlinge in handen of voeten. 52
 Om den boesem der vrouwen te doen opdroogen. ibid.
 Voor de Perietjens. ibid.
 Om den brandt in heete siekten uyt het hoof te
 trecken. ibid.
 Voor de quaede bottl. 53
 Voor de Kaupisse. ibid.
 Voor het vliegende Etter. ibid.
 Voor het Flerecyn of Erdentyke. 54
 Voor Mortificatie of verouderde beenen. ibid.
 Voor de witte heylige, of iemand die 't aensicht vol
 etter en bloedt heeft. ibid.
 Voor de milte ende oprysinge. 55
 Voor de Galle. ibid.
 Voor de Croage of Schurfttheyt. ibid.

Voor de Beesten.
 Als een Peert vernagelt is. 56
 Als een Peert of Koey met de buyck-pyn is. ibid.
 Als een Peert eenige schurfttheyt heeft. 57
 Als een Peert ghequetst is op het schof, of van de
 sale, of van de sporen. ibid.
 Als een Peert een gewel krijght. ibid.
 Als een Peert hem verreckt heeft. ibid.
 Als een Peert of Koey ghequetst is; en wiecken
 moet gebruycken. ibid.
 Als een Peert dicke voeten heeft. ibid.
 Als een Koey vernieuwt en den heur swelt. 58
 Als een Peert het Flerecyn heeft. ibid.
 De bouen aen een Peert die het snot causeren. ibid.

By-voeghsel.
 Onsaelbaere Remedie om de Luysen te wreien. 59
 Uytzuukende Remedie tegen den ongeswuyngben Bloat-
 loop der Vrouwen. ibid.
 Uytzuukende Remedie tegen den Rachisis ofte geknoopt-
 heyt der kinderen. ibid.
 Geapprobeerde remedien voor de Hooren-beesten. 61

E Y N D E.

/ By Joannes Eton, recht over den Raedt
 inde Druk- / kerye van 't groen Cruys,
 1728.

Inhoud : Titelblad, opdracht, waerschou-
 winghe tot den Lezer (3 pp.);
 Voor-reden met vermelding van 21 jaren
 dienst (1 p.), Tot den Leser (2 pp. ge-
 dicht), met onderaan de approbatie. Het
 werk is verder in drie delen gedrukt : I =
 zes artikelen + een waerschouwinge (p. 9
 t.e.m. p. 35); II = remedien (p. 36 t.e.m. p.
 56); III = voor de beesten (p. 56 t.e.m. p.
 58) gevolgd door enkele remedien (voor
 de mensen). Een sluitreden (p. 60 t.e.m. p.
 61); de remedien van Lenart vande Poel
 (15) (p. 61 t.e.m. p. 64) en een blad-wyser
 van vier pagina's.
 Approbatur : Korttryck den 19 Januari 1711
 - Joannes Verslype... etc.

F. : 155 x 98 mm., 64 pp. + 4 pp. blad-
 wyser
 Verz. : Fr. Van Bost, Gent

(15) Viaene 1973, p. 131

G.5 - 1739

D.O.M., Den Troost der Armen... XII.
 Druck... Door den Autheur vermeerdert
 met nieuwe Remedien voor Menschen en
 Beesten. Tot Ghendt, by Michel de Goe-
 sin, 1739.
 Approbatur : is in de opgave niet vermeld.

F. : klein in 8° met 70 pp.
 Verz. : onbekend
 Ref. : Bibl. Gant. III, p. 225 - nr. 2831 : 68
 pp. + 2 pp. tafel
 Viaene 1973, p. 133

G.6 - circa 1746

D. O. M.
Den Troost der Armen,
 Behelsende lichte ende Souvereyne
REMEDIEN
 Tegen verscheyde Siekten, Wonden,
 Geswellen, ende andere quaelen
 des Lichaems van den Mensch.

D O O R

De ondervindinge goet gekeurt, tot grooten dienst
 troost van vele behoefstige-Menschen, welcker
 qualen ongeneselyck schenen te wesen.
 Seer dienstig in alle Familien ende Hospitaelen.
XIII. DRUCK.
 DOOR DEN AUTHEUR VERMEERDERT,
 Met nieuwe Remedien voor Menschen en Beesten.

TOT GHENDT,

By Michel de Goesin, recht over den Raedt in 't
 Druckkerie van 't groen Cruys.

D.O.M. / Den Troost der Armen, / Behel-
 sende lichte ende Souvereyne / REME-
 DIEN / Tegen verscheyde Siekten, Won-
 den, / Geswellen, en andere quaelen / des
 Lichaems van den Mensch. / DOOR / De
 ondervindinge goetgekeurt, tot grooten
 dienst en / troost van vele behoefstige
 Menschen, welcker / qualen ongeneselyk
 schenen te wesen. / Seer dienstig in alle
 Familien ende Hospitaelen. / XIII DRUCK.
 / Door den Autheur vermeerdert, / Met
 nieuwe Remedien voor Menschen en
 Beesten. / vignet (gekroonde kartouche
 op bladerranken) / TOT GHENDT, / By

Michiel de Goesin, recht over den Raedt
in de / Drukkerye van 't groen Cruys.
Approbatuur : is in de opgave niet vermeld.

F. ((formaat foto-copy) 162 x 92 mm., 64 pp.

Verz. : M.V.A., nummer onbekend, onvolledig eksemplaar.

G.7 - 1746

D.O.M. Den Troost der Armen... XIII.
Druck... Beesten.

Tot Ghendt, by Michiel de Goesin, 1746
Approbatuur : is in de opgave niet vermeld.

F. : klein in 8°, 70 pp.

Verz. : is in de opgave niet vermeld

Ref. : Viaene 1973, p. 133

lyck schynen te wesen. / Seer dienstigh in
alle Familien, ende Hospitaelen, / DEN XI.
DRUCK. / Door den Autheur op nieuw
oversien, verbeteret / en vermeerdert, met
veel nieuwe remedien / soo voor Menschen
als Beesten. / vignet (kroon gedragen
door twee gevleugelde engelpopjes) / Tot
Gendt gedrukt ten koste van den Autheur
/ (volle lijn) / Men vindtse te Koop /
t'Antwerpen BY ANDREAS PAULUS COL-
PYN op / de groote Merckt in de Pauw.
(1750-1755)

Approbatuur : 29 juni 1712

F. : 16°, 64 pp.

Verz. : Kon. Bib. nr. III 93247 A

*Ref. : V.H. 1927, nr. 1069 - V.H. 1932,
p. 145 afbeelding titelblad*

Kat. 1934, p. 72, nr. 684

V.H. 1943, p. 181 afbeelding titelblad

Viaene 1973, p. 133

G.8 - 1750 - 1755

D. O. M.

Den troost der Arme

INHOUDENDE

Veel lichte en souverejne Remedien tegen verscheide Sieckten, Wonden, geswellen, en andere qualen des lichaems van den mensch.

*Door ondervindinge goedt-gekeurt,
Tot grooten dienst ende troost van alle
behoefstige menschen, welckers qualen
ongeneselyck schynen te wesen.*

*Seer dienstigh in alle Familien, ende Hospitaelen,
DEN XI. DRUCK.*

*Door den Autheur op een nieuw oversien, verbeteret
en vermeerdert, met veel nieuwe remedien
soo voor Menschen als Beesten.*

TOT GENDT gedrukt ten koste van den Autheur.

Men vindtse te Koop.

T'ANTWERPEN BY ANDREAS PAULUS COLPYN OP
de groote Merckt in de Pauw.

D.O.M. / Den Troost der Arme / INHOU-
DENDE / Veel lichte en souverejne Reme-
dien / tegen verscheide Sieckten, Won- /
den, geswellen, en andere qualen / des
lichaems van den mensch. / Door onder-
vindinge goedt-gekeurt, / Tot grooten
dienst ende troost van alle / behoefstige
menschen, welckers qualen / ongenes-

G.9 - 1750 - 1755

D.O.M. / Den troost der Arme / ...enz. /
DEN XI DRUCK / ... Het zelfde titelblad als
van G.8 (A.P. Colpyn) maar met een ander
adres onder de volle lijn. De rechterbene-
denhoek van het titelblad ontbreekt ge-
deeltelijk zodat het adres onvolledig te
lezen is : Men vindtse te Koop. / t'Antwer-
pen by de Weduwe Thieullier (?) en ... /
Paulus Colpyn op de groote Merckt in de P...

Volgens de bladwijzer gaat de "Troost der
armen" tot p. 54, dan volgt een "NIEUW
BY OEGHSEL" (sic) van p. 54 tot p. 57. Dit
bevat een remedie tegen de "Luysen";
twee tegen de "Bloedt-loop" bij vrouwen;
een tegen de "Rachitis ofte geknoopt-
heydt der kinderen"; een tegen brandwon-
den en nog enkele remedien voor het
hoornvee. De laatste pagina sluit met een
wens : blyve naer 't wenssen van een / Sa-
ligh Nieuw-jaer / UL. Dienstw. Dienaer /
GUILIAUME SIMONS.

Approbatuur : is in de opgave niet vermeld

*F. : 158 x 94 mm (afmetingen foto-copy),
pp. onbekend*

Verz. : M.V.A. nr. A 3706

G.10 (± 1760-1766)

D.O.M. / Den troost der Arme / INHOU-
DENDE. / Veel lichte en souverejne
Remedien / tegen verscheide Sieckten)

D. O. M.
Den troost der Arme

INHOUDENDE
Veel lichte en souvereync Remedien
tegen verscheyde Sieckten; Wonden,
geswellen, en andere qualen
des lichaems van den mensch.

Door ondervindinge goeds-gekeurt,
Tot grooten dienst ende troost van alle be-
hoefte menschen, welckers qualen
ongeneselyck schynen te wesen.
Seer dienstigh in alle Familien, ende Hospitaelen.
DEN XL. DRUCK
Door den Autheur op een nieuw oversien, verbeterd
en vermeerderd, met veel nieuwe remedien
soo voor Menschen als Beesten.

Tot GENDT gedrukt ten koste van den Autheur.
Men vindse te Koop.
t'Antwerpen, By de Weduwe van Andreas Paulus
Colpyn, op de groote Merckt in de Pauw.

Wonden, geswellen en andere qualen /
des lichaems van den mensch. / Door
ondervindinge goeds-gekeurt, / Tot grooten
dienst ende troost van alle be- / hoeftige
menschen, welckers qualen / ongeneselyck
schynen te wesen. / Seer dienstigh
in alle Familien, ende Hospitaelen. / DEN
XL. DRUCK / Door den Autheur op een
nieuw oversien, verbeterd / en vermeer-
dert, met veel nieuwe remedien / soo
voor Menschen als Beesten. / vignet
(kroon gedragen door twee gevleugelde
engelkopjes) / Tot Gendt gedrukt ten
koste van den Autheur / (volle lijn) / Men
vindtse te Koop. / t'Antwerpen, By de
Weduwe van Andreas Paulus / Colpyn, op
de groote Merckt in de Pauw. (± 1760-
1766) (16).

Men leest in het titelblad "DEN XL.
DRUCK", zeer vermoedelijk is dit een zet-
fout. Het is namelijk onmogelijk dat het
boekje in enkele jaren negentwintig her-
drukken kende. Neemt men G.9 dan ziet
men, dat ondanks het nieuwe adres, deze
uitgave nog steeds de vermelding "DEN
XI. DRUCK" draagt. Verder heeft het titel-
blad bijna al de kenmerken van G.8 en
G.9.
Approbatuur : is in de opgave niet vermeld.

(16) Kat. 1934, nr. 689 geeft deze data

F. : (afmetingen foto-copy) 160 x 94 mm.,
pp. 64
Verz. : M.V.A. nr. A 2171
Kon. Bib. nr. 11193352 A
Ref. : Kat. 1934 - p. 73, nr. 689 - 16°, 64pp.
Kat. 1960 - p. 37, nr. 173
Viaene 1973, p. 133

G.11 - circa 1765

D.O.M. / Den Troost der Armen / Inhou-
dende / Veel ligte en souveryene Remedien
tegen / verscheyde Siektens, Wonden,
geswil- / len, en ander qualen des
lichaems / van den Mensch. / Door onder-
vindinge goed-gekeurd, Tot grooten
dienst ende Troost van alle be- / hoeftige
menschen, welckers qualen / ongeneselyck
schynen te wesen. / Seer dienstig in alle
Familien, en Hospitaelen. / Den XL. Druk. /
Door den Autheur op een nieuw oversien,
verbetert / en vermeerderd, met veel
nieuwe Remedien / zoo voor Menschen
als Beesten. / Tot Gend gedrukt ten koste
van en Autheur. / Men vind'se te koop. /
t'Antwerpen, By F.I. Vinck. Boek-drukker
ende Boekverkooper in 't Klapdorp in / de
vijf Ringen. (zelfde opmerking voor XL.
Druk als bij G.10)
Approbatuur : is in de opgave niet vermeld

F. : is in de opgave niet vermeld, 64 pp.
Verz. : Dr. P. Boeymans, Antwerpen
Ref. : Kat. 1960, p. 36 - nr. 169
Kat. 1981, p. 97 - nr. 266

G.12 - circa 1765

D.O.M. / Den Troost der Aermen, / Behel-
sende lichte ende souvereync / REME-
DIEN / Tegen verscheyde Siekten, Wonden,
Geswellen, / en andere quaelen des
Lichaems van den / Mensch. / DOOR / De
ondervindinge goeds-gekeurt, tot grooten
/ dienst ende troost van vele behoefte
men- / schen, welckers quaelen ongeneselyck
schynen / te wesen. / Seer dienstig in
alle Familien en Hospitaelen. / Desen
laetsten Druk vermeerderd met eenige
nieu- / we remedien voor Peerden en
Horn-bee- / sten, mitsgaders een Tafel der
selve. / vignet (centraal een masker op
ranken, bovenop het masker zit naar
rechts gekeerd een arend met gespreide
vleugels, links en rechts daarvan zit een
arend naar buiten gekeerd) / TOT
GENDT, / By JAN MEYER, op d' Hoogpoort-
te in 't ge / kroont Sweirdt. /

In de voorreden de vermelding van 21

D. O. M.
Den Troost der Aermen,

Behellende lichte ende souvereyne

REMEDIE N

Tegen vefscheyde Siekten; Wonden; Gefwellen,
en andere quaelen des Lichaems van den
Mensch.

DOOR

De ondervindinge godt. gekeurt, tot grooten
dienst ende troost van vele behoeftege men-
schen, welkers quaelen ongefelyk thynen
te wezen.

Seer dienstig in alle Familien en Hospitaelen.

Desen laesten Druk vermeerderd met eenige nieu-
we Remedien voor Peerden ende Horn-bee-
sten, mitsgaders een Tafel der selve.

TOT GENDT,
By JAN MEYER, op't Hoog-poorte In 'tge-
kroont Sweirdt

dienstjaren en boven de opdracht ziet men een sierband met cupido's.

Approbatuur : Goetkeuring tot Cortryk den 29 Juny 1712 - Joannes Verslype, Pastor en deken der Christenheyt, Keurder der Boeken.

F. : (afmetingen foto-copy) 168 x 96 mm., 64 pp.

Verz. : S.Bib.K. - fonds Goethals-Vercruysse nr. G.V.2005

Kon. Bib. nr. III 93250

Ref. : Kat. 1931, veiling verz. Van Heurck Antwerpen - nr. 1067

Kat. 1934, p. 73 - nr. 688, id. Gendt, Jan Meyer ± 1760, 16°, 64 pp.

Viaene 1973, p. 133

G.13 - circa 1765

De tekst van het titelblad is identiek met het exemplaar G.12. Het vignet is echter vervangen door een gevlochten arabesque met twee vogels. Boven de opdracht (p. 2) ziet men een smalle sierband zonder de cupido's.

Inhoud : Titelblad (p. 1), opdracht (p. 2), voorreden en goetkeuring (p. 3), Tot den leser (p. 4), deel I = art. I; het maken en gebruiken van den balsem (p. 5-23); art. II : het maken van de bruine Salve, seer dienstig tot plaesters (p. 24-26); art. III :

om te maken Salve om de quaede Zeeren in 't Hooft (p. 26-27); art. IV : om te maken Salve tot verbrandtheyt, etc. (p. 27-30); art V : om te maken goeden Tritum (p. 30-32); art. VI : om te maken de groene Salve particulier om gequetste schenen, etc. (p. 32-33); waarschouwinge (p. 33). Deel II = verscheyde remedien voor vele quaelen (p. 34-55); deel III = remedien voor de quaelen der Beesten (p. 55-57); sluytreden (p. 58) gevolgd door nog enige remedien voor de Hoorn-beesten (door Lenart van de Poel) (p. 59-61); Tafel der Remedien (p. 61-64). Onderaan p. 64 leest men nog acht regels reklame : "Men vint ook te koop bij den Drukker deser / een nieuw Medecyn-boeckcxken, waer in gehandelt / worden vele siekten die dagelyks voorvallen, met / de geapprobeerde Remedien daer by om die tege- / nesen, gedrukt met Privilegie van Syne Keyser- / lyke Majesteyt, en voorsien met approbation van / verscheyde vermaerde Doctoren in de Medecynen, / kost 14 stuyvers. / Men ziet op het titelblad dezelfde spelfout als van G.12 = Horn-bee-sten. De schrijver spreekt op p. 25 van de harde winterperiode in januari 1709.

Approbatuur : Cortryk den 29 Juny 1712 door Joannes Verslype.

F. : 165 x 97 mm.; 61 pp. + 3 pp. tafel

Verz. : G. Van Audenhove - Melle

Privébezit - Brugge

Ref. : dezelfde als van G.12

G.14 - circa 1775

Den Troost der Aermen...

Tot Gend, by de Weduwe van Jan Meyer (1775)

Approbatuur : is in de opgave niet vermeld

F. : klein 8°; 61 pp. + 3 pp. tafel

Ref. : Bibl. Gant. III, p. 366 : nr. 3941 - D.O.M. Den Troost der Aermen, Behelsende lichte ende souvereyne Remedien tegen verscheyde Siekten, Wonden...
Viaene 1973 : p. 133

G.15 - 1779

D.O.M. / DEN TROOST DER ARMEN, / Behelsende ligte en souvereyne / REMEDIEN / Tegen verscheyde Ziekten, Wonden, Gezwel- / len en andere quaelen des lichaems van / den Mensch. / DOOR / De ondervindinge goed gekeurd, tot grooten / dienst ende troost van vele behoeftege menschen, / welkers quaelen ongenezelyk schynen te / wezen. / Zeer dienstig in alle familien en Hospitaelen. / Dezen lesten

D. O. M.
DEN TROOST DER ARMEN;
Behelzende lichte en souvereynē
REMEDIIEN

Tegen verscheide Zickten, Wonden, Gezwel-
len en andere quaelen des lichaems van
den Mensch.

DOOR

De ondervindinge goed gekeurd, tot grooten
dienst en troost van vele behoefte menschen,
welkers quaelen ongenezelyk schynen te
wezen.

Zeer dienstig in alle Familien en Hospitaelen.
Dezen lesten Druk vermeerderd met eenige
nieuwe Remedien voor Peerden en Hoorn-
beesten, midsgaders eenē Tafel der zelve,

TOT GEND,

By C. J. FERNAND, op den Reep in S. Au-
gustinus, 1779.

Druk vermeerderd met eenige / nieuwe
Remedien voor Peerden en Hoorn- / bees-
ten, mitsgaders eene Tafel der zelve. / vig-
net (gestyleerde bloemenkorf) / TOT
GEND, / By C.J. Fernand, op de Reep in S.
Au- / gustinus, 1779.

Approbatuur : Actum tot Cortryk den 29
juni 1712, Joannes Verslype.

F. : (afmetingen foto-copy) 155 x 88 mm.;
64 pp.

Verz. : S.Bib.K. - fonds J. de Bethune, nr.
J.B. 4096.

Ref. : Bibl. Gant. - VI, p. 346

G.16 - (1770-1780)

D.O.M. Den troost der Armen... IX
Druck...

Servaes Somers en Weduwe (1770-1780)

Approbatuur : is in de opgave niet vermeld.

F. : klein 8°; 64 pp.

Verz. : onbekend

Ref. : Bibl. Gant. - VI, p. 192 - nr. 13336

Viaene 1973, p. 134

G.17 - circa 1780

D.O.M. / Den Troost der Arme / Inhou-
dende / Veel lichte en souvereynē Reme-
dien / tegen verscheide Siekten; Won- /
den, geswellen en andere qualen / des
lichaems van den mensch. / Door onder-
vindinge goed-gekeurt, / Tot grooten
dienst en troost van alle behoefte / men-
schen, welkers qualen ongeneselyk /
schynen te wesen. / Seer dienstig in alle
Familien ende Hospitaelen. / Den XL.
Druk (dezelfde opmerkingen voor XL. als
bij G.10). / Door den Autheur op een
nieuw oversien, verbeterd / en vermeer-
dert, met veel nieuwe Remedien / zoo
voor Menschen als Beesten. / tot Gend
gedrukt yen koste van den Autheur. / Men
vind'se te koop. / T'Antwerpen, By F.I.
Vinck. Boek-drukker ende Boekverkoop-
per in 't Klapdorp in / de vijf Ringen.
Approbatuur : is in de opgave niet vermeld.

F. : is in de opgave niet vermeld; 64 pp.

Verz. : Dr. P. Boeymans, Antwerpen

Ref. : Kat. 1960, p. 36 - nr. 168

Kat. 1981, p. 96 - nr. 265

G.18 - (Wed. M.P. De Goesin en dochters
1761-1829)

D.O.M. / DEN TROOST DER ARMEN, / Be-
helzende lichte ende Souvereynē / REME-
DIEN / Tegen verscheide Ziekten, Won-
den, / Gezwollen ende andere quaelen /
des Lichaems van den Mensch. / DOOR /
De ondervindinge goed gekeurd, tot grooten
dienst / en troost van vele behoefte
Menschen, welkers / quaelen ongenezelyk
schenen te wezen. / Zeer dienstig in
alle Familien ende Hospitaelen. / XIV.
DRUK. / Door den Autheur vermeerderd, /
Met nieuwe Remedien voor Menschen en
Beesten. / vignet (op gekrulde bladerran-
ken een gekroonde kartouche met onder-
aan enkele guirlandes), TOT GEND, / By
de Weduwe van Michiel de Goesin, recht
over / den ouden Raed in 't groen Kruys.
De drukker verklaart in de waerschou-
winge dat hij deze 14de druk laat verschi-
nen op aanraden van een Genees-Heer
dewelke vol lof is over "Den Troost der
Armen" met zijn goedkope maar helpen-
de middelen, dit tegenover de dure ge-
neesmiddelen die voor de arme lieden
onbetaalbaar waren, en ook omdat de
vorige uitgaven uitgeput zijn.
Inhoud : Titelblad (p. 1), opdracht en
voorreden (p. 2), waerschouwingen (pp.

3-4), tot den leser (pp. 4-5); deel I = art. I (pp. 6-21), art. II (pp. 21-23), art. III (pp. 23-24), art. IV (pp. 24-27), art. V (pp. 27-29), art. VI (pp. 29-30); deel II = verscheidene Remedien (pp. 30-49); deel III = de quaelen der beesten (pp. 49-51); Bijvoegsel (p. 51-57), nog enkele remedien voor de Hoorne-beesten van Lenart van de Poel (pp. 57-60), Blad-wyzer (pp. 61-64)
Approbatuur : Cortryk den 19 januari 1711 - Joannes Verslype

F. : (afmetingen foto-copy) 168 x 103 mm.; 60 pp. + 4 pp. tafel
Verz. : Fr. Van Malleghem, Etichove

G.19 - circa 1780

D.O.M. Den troost der armen, behelzende ligte ende Souvereyne Remedien... Door Sr. Guilliams Simons, in deze leste druk van nieuws overzien en vermeerderd met veele Remedien voor Menschen en Beesten, door Gerard Baron van Swieten. Tot Gend, bij de weduwe Servaes Somers, in den Salamander (1780).

Approbatuur : is in de opgave niet vermeld.

F. : klein in 8°, 64 pp.

Verz. : onbekend

Ref. : Bibl. Gant., IV, p. 22 - nr. 4928

Viaene 1973, p. 133, de enige hem bekende uitgave met in de titel de naam van Sr. Guilliams Simons.

G.20 - 1788

D.O.M. Den Troost der armen...

Bij Bernard Poelman - 1788

Gedrukt op 2.000 eksemplaren.

Approbatuur en formaat is in de opgave niet vermeld.

Ref. : Bibl. Gant. IV, p. 344 - 7474.

Viaene 1973, p. 134

G.21 - (1789-1791)

D.O.M. / Den Troost der Armen / behelzende ligte ende souvereine / REMEDIEN / Tegen verscheide Siekten, Wonden, Geswellen, / en andere quaelen des lichaems van den / Mensch. / DOOR / De ondervindinge goed gekeurt, tot grooten / dienst en troost van vele behoefte menschen, / welkers quaelen ongeneselyk schynen te wesen. / Seer dienstig in alle Familien en Hospitaelen. / Desen lesten Druk vermeerderd met eenige nieuwe / Remedien

D. O. M. Den Troost der Armen ;

Behelzende ligte ende souvereine REMEDIEN

Tegen verscheide Siekten, Wonden, Geswellen
en andere quaelen des lichaems van den
Mensch.

DOOR

De ondervindinge goed gekeurt, tot grooten
dienst en troost van vele behoefte menschen,
welkers quaelen ongeneselyk schynen te wesen.

Seer dienstig in alle Familien en Hospitaelen.

Desen lesten Druk vermeerderd met eenige nieuwe
Remedien voor Peirden en Hoorn-beesten,
mitsgaders eene Tafel der selve.

TOT GENDT,

By PHILIPPE GIMBLET, op de Kooremerkt, in den
Vlaemschen Bybel,

voor Peirden en Hoorn-beesten, mitsgaders eene Tafel des selve. / vignet / TOT GENDT, / By Philippe Gimblet, op de Kooremerkt, in den / Vlaemschen Bybel. / Approbatuur : Cortryck, den 29 Juny 1712 - Joannes Verslype.

F. : 154 x 94 mm., 64 pp.

Verz. : U.B.G. nr. G 19838³

M.V.A. nr. A 3301

Ref. : fiche U.B.G. - in 16°, 6é pp.

Viaene 1973, p. 134

G.22 - circa 1820

Den Troost / DER ARMEN / Behelzende ligte / en / SOUVEREINE REMEDIEN, / tegen verscheide / Ziekten, Wonden, gezwollen en andere / kwalen des menschens Lichaem (17). / door / De ondervindinge goedgekeurd, tot grooten dienst en / troost van veel behoefte menschen,

(17) We kwamen tot de vaststelling dat de zin die eindigt op : "... des lichaems van den mensche." gevonden wordt bij de oudste eksemplaren; bij de latere uitgaven lezen we : "... des menschens lichaem."

welkers / kwalen ongezelyk schynen te wezen; zeer / gediensig in alle Familien en Hospitalen. / Deze druk is vermeerdert met eenige nieuwe remedien / voor perden en hoornbeesten. / (kleinlijntje) / UITGAVE en VERKRYBAER (sic) / ter drukery / Gent, VAN PAEMEL, Gent. / 25, Lange violettestraat, 25.

Op p. 13 de vermelding van een landman uit Moorsele (bij Kortrijk) en op p. 23 spreekt men van de vriesperioden 1793, 1799 en 1803. De remedien voor de mensen omvatten twee delen: 1) van p. 5 t.e.m. p. 33, 2) van p. 23 t.e.m. p. 53. Op p. 54 begint het gedeelte over de kwalen der beesten.

Approbatur : Actum tot Kortryk den 29 Juny 1712 - Joannes Versype (sic), approbatur bevestigd door J.F. Degryse lib. cens.

F. : 162 x 100 mm., 60 pp. + 3 pp. inhoud-tafel

Verz. : A. Eloy, Gent

Ref. : Viaene 1973, p. 134

Kenmerken : zelfouten - Versype en verkrybaer

G.23 - circa 1830

D.O.M. / DEN TROOST DER / ARMEN, /

D. O. M.
DEN TROOST DER
ARMEN,

BEHELZENDE LICHTE EN SOUVEREYNE

REMEDIIEN,

Tegen verscheide Ziekten, Wonden, Gezwollen en andere quaalen des menschen lichaem.

DOOR DE

Ondervinding gnedgekeufd, tot grooten dienst en troost van vele behoefte menschen, welkers kwalen ongezelyk schynen te wezen.

Zeer dienstig in alle Familien en Hospitalen in dezen druk vermeerdert met eenige nieuwe Remedien voor Perden en Hoorn-beesten.

Tot GEND, by PETRUS ANTONIUS KIMPE, Boekdrucker by de Capucynen.

Bevrouwt op S. Antonius ten allen tyden, Hy menschen en Beesten zal bevryden.

O P G E D R A E G E N.

Aan de Edele, Wyze, en voorzienige Heceren, Mynheeren Burgemeester en Schepenen der stede van Kortryk.

St. Guilliame Simonso,

Omnia probate, que bona sunt, tenete.

V O O R - R E D E N.

IN dit Boekken en is niet met allen begrepen het welk ik zelve niet en hebbe ondervonden door gebruyk goed te wezen, om de zieken en ongemakken des lichaems weg te nemen, en de verloren gezondheid weder te geven, het welke (zoo ik betrouwe) ook alle die zullen ondervinden, de welke de Remedien in dit Boekken geschreven zullen gebruyken. De reden de welke my beweedgd om myne ondervinding en ider een kenbaer te maken, en is geene andere, als het medelyden, het welke ik hebbe met vele ellendige menschen, de welke, of door de onwetendheid der Chirurgus of andere met groote pynen en kosten zeer dikwils niet genezen worden. Myn verzoek is, (gemerkt ik nu een en-twintig jaeren Arme en Ryke nyt charitate altyd hebbe gediend) dat alle de gene, die door myne Remedien baete of profyt zullen vinden, voortoon myns arbeids geven mynder gedagtenisse in hunne gebeden.

GOEDKEURINGEN.

Dit Boekken zal in hulpe van kranke en ellendige menschen profytyk gedrukt worden. Actum tot Kortryk den 20 Juny 1712.

JOANNES VERSLIPPE,
Pastor en Deken der Christenbejdz,
Keurder der Boeken.

Dit Boekken dienstig tot Troost van alle kranke en ellendige Menschen, zal zeer profytyk mogen herdrukt worden.

Vidit **J. F. DE GRITSE, Lib. Cens.**

behelzende lichte en Souvereine / REMEDIEN, / Tegen verscheide Ziekten, Won-

den, Gezwellen / en andere quaelen des menschens lichaem. / DOOR DE / Ondervindinge goedgekeurd, tot grooten dienst / en troost van vele behoeftige menschen, / welkers kwaelen ongeneeslyk schynen te wezen. / Zeer dienstig in alle Familiën en Hospitaelen, / In dezen druk vermeerderd met eenige nieuwe / Remediën voor Peirden en Hoornbeesten / vignet (een gevleugelde Cupidokop geblinddoekt, boven een verticale pijlenkoker, op een boog en twee gekruiste pijlen; onderaan twee palmtakken) / Tot GEND, by Petrus Antonius KIMPE. / Boekdrukker by de Capucynen. Het is de enige bekende uitgave met een prent. Boven de opdracht staat een houtsnede, Sint Antonius de eremijt met zijn varken. De heilige draagt een pij op de linkerschouder de gekende "T". Onder de prent leest men: "Betrout op S. Antonius ten allen tyën, / Hy mensch en Beesten zal bevryën".

Approbatur : Dit Boeksken zal tot hulpe van kranke en / ellendige menschen profytelyk mogen gedrukt worden. / Actum tot Kortryk den 20 Juny 1712. / JOANNES VERSLYPE. / Pastor en Deken der Christenheyd, / Keurder der Boeken. / Dit Boeksken dienstig tot Troost van alle / kranke en ellendige Menschen, zal zeer / profytelyk mogen herdrukt worden. Vedit J.F. DE GRUYSE, Lib. Cens.

F. : (afmetingen foto-copy) 150 x 90 mm.; aantal pp. onbekend geen vermelding in de opgave

Verz. : S.Bib.K. - fonds J. de Bethune, nr. J.B. 4097.

G.24 - circa 1824-1862, J.B. Poelman

D.O.M. Den troost der armen, behelzende ligte en souvereine Remedien ... Deze laetsten Druk vermeerderd.

Approbatur : is in de opgave niet vermeld.

F. : 8°; 50 pp. + 1 p. tafel.

Ref. : Bibl. Gant. V, p. 170 - nr. 9407
Viaene 1973, p. 134

G.25 - 1878

De nieuwe Troost der armen, of onwaardeerbare schat van ligte en souvereine remediën tegen verscheidene ziekten, wonden, gezwellen en andere kwalen van 't menschelijk lichaem. Door de ondervinding goedgekeurd, en in 't licht gegeven tot grooten dienst en troost van veel behoeftige menschen, wier kwalen onge-

neeslyk schijnen te wezen. Tweede, verbeterde druk, met een bijvoegsel, en eenige remediën voor peerden en hoornbeesten. Gent, Snoeck-du Caju en zoon, 1878. In de loop van haar bestaan heeft deze firma talrijke volksboeken gedrukt en herdrukt; we vonden reeds van "de (nieuwe) Troost der Armen" verschillende herdrukken.

Approbatur : is in de opgave niet vermeld.

F. : 24° (zoals de almanak van Snoeck); 72 pp.

Verz. : is in de opgave niet vermeld.

Ref. : Viaene 1973, p. 134 met verwijzing naar De Potter - Vlaamsche Bibliographie, p. 262

G.26 - 1882

Nieuwe uitgave van Snoeck-du Caju, 1882. Geen vermelding in de opgave van approbatur, formaat of verzameling.

Ref. : Viaene 1973, p. 134

G.27 - circa 1890

De nieuwe / TROOST DER ARMEN / of / onwaardeerbare schat / van lichte en souvereine remediën / tegen verscheidene / Ziekten, Wonden, gezwellen en andere / kwalen van 't menschelijk lichaem. / Door de ondervinding goedgekeurd / En in 't licht gegeven tot grooten dienst en troost van / vele behoeftige menschen, wier kwalen ongeneeslyk / schijnen te wezen. / NIEUWE DRUK. / Vermeerderd met een Bijvoegsel en eenige Remediën / voor Peerden en Hoornbeesten. / (kleine sierlijn als scheiding) / GENT / DRUKKERIJ SNOECK-DUCAJU EN ZOON / Veldstraat 8. / (moet 87 zijn, cijfer 7 is maar half gedrukt).

Met de vermelding van 24 jaren dienst (18).

Approbatur : is in de opgave niet vermeld.

F. : (afmetingen foto-copy) 157 x 100 mm.; geen vermelding aantal pp.

Verz. : M.V.A. nr. A 2937

(18) In al de gekende edities van deze firma vindt men de vermelding van 24 dienstjaren in plaats van 21, zoals in de andere edities.

G.28 - circa 1890

De nieuwe / TROOST DER ARMEN / of /
Onwaardeerbare schat / van lichte en sou-
vereine remediën / tegen verscheidene /
Ziekten, Wonden, Gezwellen en andere
kwalen / van 't menschelijk lichaam. /
Door de onder vinding goedgekeurd / En
in 't licht gegeven tot grooten dienst en
troost van vele behoef / tige menschen,
wier kwalen ongeneeslijk schijnen te /
wesen. / NIEUWE DRUK / Vermeerderd
met een Bijvoegsel en eenige / Remediën
voor Paarden & Hoornbeesten. / (klein
siervignet) / GENT / SNOECK-DUCAJU en
ZOON, Drukkers - Uitgevers / Veldstraat,
8. (moet 87 zijn, 7 half gedrukt)
Approbatuur : Actum tot Kortrijk, den 29
Juni - J. Verslype. Vedit J.F. De Gryze, lib.
cens.

*F. : 148 x 97 mm.; 68 pp. + 1 p. Tafel
(onvolledig exemplaar).
Verz. : K.B.O.V. nr. 72
Ref. : Homblé 1982*

G.29 - circa 1895

De Nieuwe
TROOST DER ARMEN

OF
ONWAARDEERBARE SCHAT

VAN LICHT EEN SOUVEREINE REMEDIËN
TEGEN VERSCHIEDENE

Ziekten, Wonden, Gezwellen en andere kwalen
van 't menschelijk lichaam

DOOR DE ONDERVINDING GOEDGEKEURD

En in 't licht gegeven tot grooten dienst en troost van vele behoef-
tige menschen, wier kwalen ongeneeslijk schijnen te wesen.

NIEUWE DRUK

Vermeerderd met een Bijvoegsel en eenige
Remediën voor Paarden & Hoornbeesten.

GENT
SNOECK-DUCAJU & ZOON, DRUKKERS-UITGEVERS

De Nieuwe / TROOST DER ARMEN / of /
ONWAARDEERBARE SCHAT / van lichte
en souvereine remediën / tegen verschei-
dene / Ziekten, Wonden, Gezwellen en
andere kwalen / van 't menschelijk
lichaam. / door de ondervinding goedge-

keurd / En in 't licht gegeven tot grooten
dienst en troost van vele behoef- / tige
menschen, wier kwalen ongeneeslijk
schijnen te wesen. / NIEUWE DRUK / Ver-
meerderd met een Bijvoegsel en eenige /
Remediën voor Paarden & Hoornbeesten.
/ (klein siervignet) / GENT / SNOECK-
DUCAJU & ZOON, Drukkers-Uitgevers.
Approbatuur : geen vermelding in de opgave.

*F. : (afmetingen foto-copy) 153 x 97 mm.;
geen vermelding van het aantal p., wel
vermelding van onvolledig exemplaar.
Verz. : M.V.A. nr. A 4252.*

G.30 - circa 1900

DE NIEUWE / TROOST der ARMEN / boven
een veld met irisbloemen. Op dit veld staan
twee met tekst gevulde vlakken. In het
bovenste vlak leest men : "of / Onwaar-
deerbare Schat / van / Lichte en Souvereine
Remediën / Tegen verscheidene / Ziekten,
Wonden, / Gezwellen / en andere kwalen
van / 't menschelijk lichaam. / Door de
ondervinding goedgekeurd / En in 't licht
gegeven tot grooten / dienst en troost van
vele / behoeftige menschen wier / kwalen
ongeneesbaar schijnen / te wesen. "In het
vakje onderaan leest men : "Vijftiende
Druk / Vermeerderd met een Bijvoegsel / en
eenige Remediën / voor paarden en
Hoornbeesten / Gent / Snoeck-Ducaju &
Zoon, Drukkers-Uitgevers". / Gans de
tekst staat in een versierde omlijsting
waaronder men leest : "Prijs : Fr. 0.75"
Approbatuur : Kortrijk, 29 Juni 1712 - Joanes
Verslype... Vedit J.F. De Gryze

*F. : 158 x 97 mm.; 68 pp. + 4 pp. inhoud-
tafel
Verz. : U.B.G. nr. 159 T 44*

G.31 - circa 1900

Een uitgave met het zelfde titelblad maar
met "VIJFTIENDE DRUK" (in hoofdlet-
ters). Formaat en inhoud van het boekje
blijft onveranderd.

Verz. : Fr. Van Bost - Gent

G.32 - mei 1926

Troost der Armen / of / Onwaardeerbare
Schat / van Lichte en Souvereine Reme-
diën / tegen verscheide / Ziekten, Won-
den, Gezwellen en andere / kwalen van 't

(vervolg blz. 74, 2de kolom)

Tot den Lezer.

Nijn opzet is, o vriend, die wil dit werkje lezen,
 Te leeren hoe men kan, die kwalen heeft, genezen.
 Helas! hoe menig menscb is door onwetendheid
 Der Chirurgijs geraakt in groote zwargheid:
 De een hadde vorst in band of voet gekregen,
 De andere gekwetst door nagels, en of degen:
 Een schromelijk gewel vol etter en vol brand,
 Of ander ongeval in aanzicht, voet of band,
 Hadd' man of vrouwspersoon op 't onvoorzies berangen;
 Men, liep, men zond, men riep om hulp met groot verlangen;
 De regel algemeen wordt dra in 't werk geleid,
 Er wordt terstond gesneeden of inbijting bereid:
 Hier wordt er een den teen of vinger afgesneden,
 Daar den gehelen voet, de hand of andere leden:
 Wat eene droeve zaak voor kind of vrouw of man,
 Die zonder werken niet den kost bekomen kan.
 En is 't ook niet gebeurd dat na zeer luttel dagen,
 Veroorzaakt is de dood?... De doode zal 't niet klagen
 Zoo hand'len is geen kunst, dit is zeer licht geleerd,
 Die anders niet en kan, wordt niet met recht geëerd.
 Wat is de ware kunst? te heelen zonder snijden.
 Dit is hetgeen ik doe, en zoo verzacht ik 't lijden...
 God lof! tot dezer uur is alles wel vergaao,
 Met de remedien die in dit boekken staan.
 Gebruik die vrijelijk, voor u en andre menschen,
 Die zijn in pijn en angst, die naar geneezing wenschen;
 Vrees deze Zalfen niet, zij zijn niet pijnlijk.
 Maar wel van groote deugd en onverbeterlijk.

Inhoudstafel

Om balsam te maken	9
Korte aanwijzing van dezen balsam	10
Om de Bruine Zalf te maken	37
Om zalven te maken voor het kwartzler in het hoofd	41
Om zalven te maken voor verbrandheid enz.	42
Om goeden Tritum te maken	51
Om de groene zalf te maken, bijzonderlijk goed voor gekwetste schenen en om het kwaad vleesch van de wonden te weren	54
Waarschuwing	55
Remedie tegen het Wild vuur	57
Voor iemand die het Water heeft	57
Eene andere remedie voor het Water	59
Om een Lavement te stellen, onverschillig van welke kwaal	60
Voor een Lavement voor opproeptheid	61
Voor ernst ziekte die een gedurigen snik heeft	62
Voor den Scheurluk in de tanden	62
Voor de Wormen	65
Voor de Hopen	63
Voor iemand die zich heeft verhit of het smeer gesmolten	63
Eene andere remedie tegen de Verbitheid	64
Remedie voor de Geelsiekte	64

Eene andere remedie tegen de Geelsiekte, als men de kruiden niet kan vinden	65
Wonderlijke remedie voor kwade of zeere oogten	65
Remedie voor de Koliek graveelous	67
Remedie voor het Graveel	67
Eene andere remedie tegen het Graveel	68
Remedie voor die zijn water niet lossen kan en voor de Koliek	69
Andere remedie om zijn water te kunnen lossen	70
Remedie voor die zijn water niet ophouden kan	70
Remedie tegen het bloeden	71
Remedie voor den Kamergang	71
Remedie voor den Rooden loop	72
Andere remedie voor den rooden loop en Kamergang	73
Nog eene andere remedie	74
Remedie tegen de Ronze	75
Om treksels op de voeten te leggen	75
Remedie voor de Tering	76
Voor eene vrouw die den vloed heeft	76
Remedie voor de sterkte in de zijde	78
Souversine remedie voor den Kankor	78
Remedie voor de valling op de borst of hoestheid of een slag van het asthma	79
Remedie om het St-Marcoens-zeer te genezen	79
Remedie voor den brand in den mond of in de Long	80
Om de Wratten of Wortten te doen vergaan	90
Voor eene dochter die kwelt om hare maandstonden	81
Voor eene vrouw die haren boezem wil doen odrogen	82
Redetie tegen de Petiten	82
Remedie voor de kwade borst	82
Remedie voor de Koudpis	83
Voor het vliegende etter	83
Remedie tegen het sterreijn	84
Remedie voor de Milto of Oprijzing	84
Remedie voor de Galle	85
Remedie voor de Krauwagie of Schurflheid	85
Hoe de voorgeschreven zalven kunnen gebruikt worden tot het genezen van de kwalen der dieren	97
Voor het sterreijn der paarden	89
Remedie voor de Hoornbesten, door welke vele genezen zijn	90
Remedie tegen de Koortzen	97
Andere remedie tegen de Koortzen	98
Nog eene andere remedie tegen de Koortzen	98
Remedie tegen de Wratten of Wortten	90
Andere remedien tegen de Wortten	99
Remedie voor den Snik	99
Remedie voor de Koudpis	100
Remedie voor den Rooden loop	100
Remedie tegen het Water	100
Pap voor brandige wonden of Absessen	100
Remedie tegen den Vloed	101
Remedie voor den Cholera	101
Recept voor den Doerlhet of afgang	102
Andere remedie voor de hoofdpijn	102
Nog eene andere remedie voor de hoofdpijn	103
Remedie tegen de losse Hoofdpijn	103
Remedie voor de Tandpijn	103
Andere remedien voor de Tandpijn	104
Remedie tegen het bloeden uit den neus	104

Remedie tegen de verstopping van den neus 104
Remedie voor de Vijlt 104
Andere remedie tegen de Vijlt, ook voor verzwering	... 105
Nog eens andere remedie voor de Vijlt 105
Remedie tegen de Huidzeer 107
Remedie voor de Eksterogen 107
Andere remedie voor de Eksterogen 107
Nog eene andere remedie voor de Eksterogen 107
Remedie voor de Keemen in de borst 108
Remedie tegen de Borstzweer 108
Andere remedie voor de Borstzweer 108
Remedie voor den Groep rten kinderen 109
Remedie voor den Steen en het Gravel 109
Andere remedie voor den Steen of het Gravel 109
Remedie voor de Geelzucht 110
Remedie tegen den Kanker 110
Andere remedie tegen den Kanker 110
Remedie voor de Maag 110
Middel om Rhabarber in te nemen 111
Remedie voor de Steenzweer 111
Andere remedie voor de Stenzweer 111
Remedie voor de Kramp en Zenuwen 112
Andere remedie voor de Kramp 112
Remedie tegen den Kinkhoest 112
Andere remedie tegen den Kinkhoest 112
Remedie voor het Flereijn 113
Andere remedie tegen de Rooze 113
Middel voor de oogen te verkloeken 114
Remedie voor Foods oogen 114
Remedie voor ziltige oogen 114

(vervolg blz. 72, G.32)

menschelijk lichaam. / Door de ondervinding goedgekeurd / En in 't licht gegeven tot grooten dienst en / troost van vele behoeftige menschen, wier / kwalen ongeneeslijk schijnen te wezen. / NIEUWE DRUK / Vermeerderd met een bijvoegsel en eenige / Remediën voor Paarden en Hoornbeesten / drukkersmerk (een schild met in het midden een zwemmede snoek; Kensepreuk "Langzamerhand" "zwem ik overal". Een gedrapeerd lint met de datum "1782" staat boven het schild.) / Snoeck Ducaju & Zoon, Rietstraat, 68-70, Gent. Op het schutblad staat, met verschil in het lettertype en de schikking, bijna dezelfde tekst als op de kaft maar verdeeld, in het midden, door een prentje (een te bed liggende man omringd door drie personen.)

Approbatur : niet vermeld in het boekje.

F. : 173 x 118 mm.; 121 pp. + 5 pp. tafel, gedrukt op 1.000 ex. in mei 1926.

Verz. : A.G. Homblé - Melle

Ref. : Homblé 1972 - Homblé 1982

De Gentse uitgaven kunnen we in drie groepen onderdelen :

- I = deze gedrukt voor Gent.
Enkele kenmerken van de titelbladen zijn : de woorden "Remedien" en "door" nemen telkens een ganse lijn in, bij de oudere uitgaven eindigt een zin op "...mensch en beesten". Een uitzondering vormt het eksemplaar G.23, hier ziet men "Remedien" en "door de" gedrukt staan, terwijl de zin : "Tegen verscheyde ziekten... lichaam." op twee lijnen geschikt staat tegenover een normale schikking op drie lijnen bij de andere boekjes;
- II = de Gentse uitgaven gedrukt voor Antwerpen. In het titelblad werd het woord "behelzende" vervangen door "inhoudende" en dit is het enige woord dat alleen een ganse lijn inneemt. Bij deze groep eindigt bovenvermelde zin op : "... menschen als beesten.";
- III = de uitgaven van de firma Snoeck-Ducaju. Deze laten we buiten beschouwing gezien het titelblad een volledige verandering onderging.

ANTWERPEN

Eksemplaren van het volksboek te Gent gedrukt voor Antwerpse handelaars.

- 1) D.O.M. / Den troost der Arme / ... t'Antwerpen by Andreas Paulus Colpyn op / de groote Merckt in de Pauw (1750-1755). cf. G.8.
- 2) D.O.M. / Den troost der Arme / ... t'Antwerpen by de Weduwe Thieullier en ... / Paulus Colpyn, op de groote Merckt in de P... (onvolledig titelblad). cf. G.9.

- 3) D.O.M. / Den troost der Arme / ... t'Antwerpen, By de Weduwe van Andreas Paulus / Colpyn, op de groote Merckt in de Pauw. cf. G.10.
- 4) D.O.M. / Den Troost der Armen / ... t'Antwerpen, by F.I. Vinck. Boekdrukker ende Boek-verkooper in 't Klapdorp in / de vijf Ringen. cf. G.11.
- 5) D.O.M. / Den Troost der Arme / ... T'Antwerpen, by P.J. Parys, Boekdrukker ende Verkooper op de Hoek van de / Swerte Susters straet. cf. G.16.

A.1 - 1702 (19)

Den Troost der Arme ... Den XLI. druk.
(Gent en) Antwerpen 1702.

Ref. : **Viaene 1973, p. 136**

A.2 - 1712

Den Troost der Arme ... Antwerpen 1712.

Ref. : **Viaene 1973, p. 136 met verwijzing naar de bronnenlijst van De Bo : Westvlaamsch Idiotticon 1873.**

A.3 - circa 1730

D. O. M.
Den Troost der Armen

Behelsende lichte ende souvereÿne

REMEDIIEN

Tegen verscheyde siekten, Wonden, Geswellen,
en andere qualen des Lichaems van den Mensch,

D O O R

De ondervindinge goet gekeurt, tot grooten dienst
ende troost van vele behoefteige menschen, wel-
ker qualen ongeneselijck schynen te wesen.

Seer dienstig in alle Familien en Hospitalen.

Desen laetsten Druk vermeerdert met eenige nieuwe
Remedien voor Peerden ende Horen-beesten,
mitsgaders een Tafel der selve.

T'ANTWERPEN,

By *Jacobus van Gaesbeeck*, woonende in de
Cammerstraet over de Lombaerde-vest.

D.O.M. / Den Troost der Armen / Behel-
sende lichte ende souvereÿne / REME-
DIEN / Tegen verscheyde siekten, Won-
den, Geswellen, / en andere qualen des
Lichaems van den Mensch, / DOOR / De
ondervindinge goet gekeurt, tot grooten

(19) Viaene 1973, p. 136. Deze opgave
lijkt ons zeer onwaarschijnlijk te zijn
als men de datum 1702 naast de op-
gave van de druk "XLI" zet.

dienst / ende troost van vele behoefteige
menschen, wel- / ker qualen ongeneselijck
schynen te wesen. / Seer dienstig in alle
Familien en Hospitalen. / Desen laetsten
Druk vermeerdert met eenige Remedien
voor Peerden ende Horen-beesten, / mits-
gaders een Tafel der selve. / vignet (ge-
vlochten initialen van de uitgever Jx2, V,
Gx2) / t'ANTWERPEN, / By Jacobus van
Gaesbeeck, woonende in de / Cammer-
straet over de Lombaerde-vest.
Approbatie : Cortrijk den 29 Junii 1712 -
Joannes Verslype

F. : 158 x 88 mm.; 61 pp. + 3 pp. tafel
Verz. : privébezit - Brugge

A.4 - 1750

Den Troost der Aermen .. Tot Antwerpen,
by Martinus Verdussen (1750) en men
verkoopt-se tot Duynkercke by Guiliel-
mus Labus, vertaelder en drucker van Z.
Doorl. Hoogheyd den Admirael.
Approbatuur : 1712.

F. : 12°; 66 pp.

Ref. : **Viaene 1973, p. 136 met verwijzing naar de Annales Com. Flamand de France I, 1853 - p. 304**

A.5 - circa 1750

Antwerpen - Alexander Everaerts (circa
1750) - nr. 687 : Den Troost der Armen,
XII druk.

F. : 16°; 64 pp.

Ref. : *Kat. 1934, p. 73*

A.6 - circa 1750

D.O.M. / Den Troost der Armen / Inhou-
dende / Veel lichte en souvereÿne Reme-
dienne tegen / verscheyde Sikten, Wonden,
Geswellen, en andere qualen des lichaems
van / den mensch. / Door de ondervindinge
goedt-gekeurt, Tot grooten dienst ende
troost van alle behoefteige / menschen,
welcker (qualen) ongeneselyck schynen
te wesen. / Seer dienstigh in alle Familien
ende Hospitaelen. / Den XIII. Druck. /
Door den Autheur op een nieuw oversien,
verbetert / en vermeerdert, met veel
nieuwe Remedien soo voor Menschen als
Beesten. / T'Antwerpen, By Alexander
Everaerts op de Minderbroeders-ruy, in S.
Ignatinus.
Op de achtste lijn is het woord "qualen"

weggelaten.

Approbatur : geen vermelding in de opgave.

F. : 16°; 64 pp.

Verz. : *Kon. Bib. berusten er twee verschillende uitgaven : nr. II 8695 A en nr. III 93249 A*

Dr. P. Boeymans - Antwerpen

Ref. : *Kat. 1934, p. 73*

Kat. 1960, nr. 167, p. 36

Kat. 1981, nr. 264, p. 96

A.7 - circa 1750

Den Troost der Arme ... Den XIV. Druck.
Antwerpen, by E. Everaets
Approbatur : 1712

F. : 12°; aantal pp. niet vermeld in de opgave

Ref. : *Viaene 1973, p. 136 met verwijzing naar de Cat. Van Heurck 1931 nr. 1064 (Antwerpen - veilingskatalogus)*

A.8 - circa 1780

D.O.M / Den Troost der Arme / Behelzende ligte en souvereïne / Remedien, Tegen verscheide Ziekten, Wonden, Gezwollen / en ander kwaelen des menschen lichaem. / Door de / Ondervinding goedgekeurd, tot grooten dienst / en troost van veële behoefte menschen, / welkers kwaelen ongeneezelyk schynen (te wezen. / zeer dienstig in alle Familien en Hospitaelen. / In deēzen druk vermeerderd met eenige nieuwe / Remedien voor Peerden en Hoorn-beesten. / 't Antwerpen, / By J.B. Vermueren, Boekverkooper, / Op de Lynwaed-merkt, By O.L.V. Kerk, waer men vind meer andere boeken te koop. / Geen vermelding in de opgave van approbatur, formaat of pp.

Verz. : *Dr. P. Boeyman - Antwerpen.*

Ref. : *Kat. 1960 - nr. 171, p. 37*

Kat. 1981 - nr. 267, p. 97

A.9 - circa 1840

D.O.M / Den Troost der Arme / Behelzende ligte en Souvereïne / Remedien, / Tegen verscheide Ziekten, Wonden, Gezwel- / len en ander kwaelen des menschen lichaem. / Door de / ondervinding goedgekeurd, tot grooten dienst / en

troost van veële behoefte menschen, / welkers kwaelen ongeneezelyk schynen te wezen. / Zeer dienstig in alle Familien en Hospitaelen. / In deēzen druk vermeerderd met eenige nieuwe Remedien voór Peerden en Hoorn-beesten. / T'Antwerpen, / By Josephus Thys Boekdrukker en Boek-verkooper / op de Vlasmerkt in de Pauw.

Approbatur : geen vermelding in de opgave

F. : 16°; 72 pp.

Verz. : *Kon. Bib. nr. III 32878 A*

Dr. P. Boeymans - Antwerpen

Ref. : *Kat. 1934 - p. 73, nr. 692*

Kat. 1960 - p. 37, nr. 172

Viaene 1973, p. 136

Kat. 1981 - p. 97, nr. 268

A.10 - circa 1840

D.O.M. / Den / Troost der Armen, / Behelzende ligte en Souvereïne / Remedien, / tegen verscheide Ziekten, Wonden, Gezwollen en andere / kwalen des menschen lichaems. / Door de / Ondervinding goedgekeurd, tot grooten dienst en troost / van vele behoefte menschen, welkers kwalen ongeneezelyk schynen te wezen. / zeer dienstig in alle Familien en Hospitaelen. / In deze druk vermeerderd met eenige nieuwe Remedien voor / Paerden en Hoornbeesten. / Antwerpen, / Drukkery G. De Crom, Breede straat, 23. / Approbatur : geen vermelding in de opgave.

F. : 16°; 62 pp.

Verz. : *Kon. Bib. - III 93253 A*

Dr. P. Boeymans, Antwerpen.

Ref. : *Kat. 1934 : p. 73 - nr. 693*

Kat. 1960 : p. 35 - nr. 166

Viaene 1973, p. 136

Kat. 1981 : p. 97 - nr. 269

A.11 - circa 1860

Antwerpen - J.H. Herleyn (ca. 1860) - Prijs 0,50 fr.

Troost der armen ... met het bijvoegsel.

Approbatie : geen vermelding in de opgave

F. : 16°; geen vermelding v.b. aantal pp.

Ref. : *Viaene 1973, p. 136 met verwijzing naar De Potter, in Kapit. Vlaamsche Bibliographie - p. 262*

BRUGGE

Bg.1 - 1723

D.O.M. / DEN TROOST DER ARMEN; / Behelzende lichte ende Souvereync / REMEDIEN, / Tegen verscheyde Siekten, Wonden, / Geswollen ende andere Quaelen / Des Lichaems van den Mensch. / DOOR DE / Ondervindinge goet gekeurt, tot grooten / dienst ende troost van veele behoeftege / Menschen, welckers Quaelen onge- / neselijck schein te wesen. / Seer dienstigh in alle Familien, ende / HOSPITALIEN. / DEN LESTEN DRUCK / Door de Auteurs vermeerderd met nieuwe / Remedien voor Menschen en Beesten. / Hier zijn noch by gevoeght verscheyde kostelijcke / Remedien voor Menschen en Beesten. / Hier zijn noch by gevoeght verscheyde kostelijcke / Remedien tegen het Flurisin en Siatika, die / door den Auteurs achtergelaten zijn, en / noyt ten zy in desen Druck gedrukt, en / vignet (enkele vruchten op twee takken van een kerselaar) / Tot BRUGGHE, by Andreas Wydts, / Stads-drucker inde Breydel-straece. 1723
Approbatuur : Kortrijk den 29 juni 1712.

De in de titel aangekondigde Byvoeghels omvatten : voor de mensen p. 55-58, tegen

Flerecijen en het Ciatica; plus (p. 60-61) een zalf "Voor het Flerecijen van de Peerden"

F. : 155 x 95 mm.; 64 pp., prijs = 7 groote

Verz. : Brugge, Stadsbibliotheek

Ref. : Viaene 1973, p. 134 met afbeelding van het titelblad p. 135.

Bg.2 - circa 1754

D.O.M. / DEN TROOST DER ARMEN: / ...etc. Volgens Karel van Elslande (zie Ref.) stemt de titel overeen met die van de in Biekorf afgebeelde druk van Andreas Wydts (1723), zie hiervoor Bg.1.

Titeladres : "Tot BRUGGE, by 'JAN BAPTISTE MACQUE', in de Breydel-straeete in het gekroont Sweerd"

Op de kapt staat een geschreven exlibris "Desen Bouck behoort toe aen Andries... (onleesbaar) tot Woutergem, anno Dom. 1754"

In deze druk ontbreekt de opdracht aan de Magistraten van Kortrijk. Het bevat de Voor-Reden (p. 3), het gedicht "Tot den Leser" (p. 4-5), in deel II komt voor : "Remedie voor de Witte-heylige, of..." (p. 50) na deel II volgen de "Byvoeghels" (p. 52-53); titel en motivering van deel III (pp. 54-57) stemmen overeen met deze van de druk van 1723; de korte "Sluyt-Reden" (p. 57) is eveneens dezelfde, dan volgt de "Tafel der Remedien en Recepten in dit Medecyn-boeckken begrepen" (pp. 58-60)

Approbatuur : 29 juni 1712 - Joannes Verslype

F. : geen vermelding in de opgave - 60 pp.

Verz. : Reizende Bibliotheek - Ieper

Ref. : K. v. Elslande, Biekorf 1973 p. 303

Bg.3 - circa 1765

D.O.M. Den Troost der Aermen... en Hospitaelen. Desen laetsten Druk vermeerderd met eenige Remedien voor Peerden ende Hooren-beesten, mitsgaders eene Tafel der selve. Tot Brugge, By Joseph van Praet, Drucker 's Lands van den Vryen (1765).

Approbatuur : "Actum tot Brugge den 19. July 1765. A.F. Van Tienevelt, Archidiaconus Librorum Censor".

F. : klein in 8°; 68 pp.

Verz. : privéverzameling - Brugge

Ref. : Viaene 1973, pp. 135-136, met verwijzing naar E. Van Heurck's Veilingskat. 1931 - V.H. nr. 1070

Bg.4 - circa 1860

- Den Troost der Armen... Dezen druk is vermeerderd met eenige nieuwe remedien voor peerden en hooren-beesten. Brugge by Vander Haegen, Boekverkooper, Suvée-straet (circa 1860). Het bijvoegsel (pp. 53-57) brengt nieuwe remedies "voor de Hoorn-beesten, door welke vele genezen zyn"

Approbatuur : Kortrijk 1712 en Brugge 1789

F. : 12°; 64 pp.

Ref. : *Viaene 1973, p. 136*

BRUSSEL

Br.1 - 1767

- Den Troost der Armen...

Brussel : J.B. Jorez

Approbatuur en F. : geen vermelding in de opgave

Ref. : *Viaene 1873, p. 136 met verwijzing naar de Antwerpse veilingskatalogus van de verz. E. Van Heurck nr. 1073.*

Br.2 - circa 1775

- Den Troost der Armen...

Brussel : J.B. Jorez

Approbatuur : geen vermelding in de opgave

F. : 16°; 64 pp.

Verz. : *Kon. Bib. nr. III93254 A*

Ref. : *Kat. 1934 : p. 73 - nr. 690*

VEURNE

V.1 - 1795

D.O.M. / Den Troost der Armen, / Behelzende lichte en souvereyne / REMEDIEN / Tegen verscheyde Ziekten, Wonden, / Gezwellen en andere quaelen des / lichaems van de Mensch. / DOOR / De ondervindinge goed gekeurt, tot grooten / dienst en troost van vele behoeftige Menschen, / welkers quaelen ongeneselyk schynen te wezen. / Zeer dienstig in alle Familien en Hospitaelen. / Dezen lesten Druk ver-

D. O. M.
DEN TROOST DER ARMEN ;

Behelzende lichte ende Souvereyne

REMEDIEN,

TEGEN VERSCHEYDE SIECKTEN, WONDEN,
GESWELLEN ENDE ANDERE QUAELEN
DES LICHAEMS VAN DEN MENSCH.

DOOR DE

Ondervindinge goet gekeurt, tot grooten dienst ende troost van veele behoeftige Menschen, welckers Quaelen ongeneselyk scheynen te wesen.

Seer dienstigh in alle Familien, ende
HOSPITALEN.

DEN LESTEN DRUCK

Door den Autheur vermeerderd met nieuwe Remedien voor Menschen en Beesten.

Hier zijn noch by gevoeght verscheyde kostelijcke Remedien tegen het Fluvisin en Siatika, die door den Autheur achtergelaeten zijn, en noyt ten zy in desen Druck gedruckt zijn gheworden.

Tot BRUGGHE, by ANDREAS W...
Stads-drucker inde Breydel-straet. 1723.

meerdert met eenige nieuwe / Remedien voor Peerden en Hoorn-beesten, / mitsgaders eene Tafel der selve. / vignet (gekroonde kartouche met drie lilies) / TOT VEURNE, / By Henricus Bonhomme, Boek-drukker / in de Capucyne-straete. 1795

Approbatuur : Actum tot Cortryk den 29 Juny 1712 - Joannes Verslype

F. : 150 x 90 mm.; 61 pp. + 3 pp. tafel

Verz. : *Fr. Van Bost, Gent*

Ref. : *Kat. 1982 - nr. 44*

DENDERMONDE

D.1 - 1752

D.O.M. Den Troost der Armen... Seer dienstig in alle Familien ende Hospitalen. XIII druk. Door deen Autheur vermeerderd, Met nieuwe Remedien voor Menschen en Beesten.

Tot Dendermonde, by Jacobus Ducaju, gezworen Boekdrukker. 1752

Approbatuur : geen vermelding in de opgave

F. : 12°; 68 pp.

Verz. : Kon. Bib. nr. III 93248 A - 16°, 72 pp.

E. Beekman - Hamme in 1890

Ref. : Antwerpen 1931 - *Veilingskat. E. Van Heurck* - nr. 1074

Kat. 1934 : p. 73 - nr. 686 vermeldt Form. 16° en 72 pp.

Viaene 1973, p. 136.

DUINKERKE

Du.1 - 1750

D.O.M. Den Troost der aermen... tot Duynkerke Guilielmus Labus.

Zie jet exemplaar : Antwerpen nr. 4 (A.4).

Ref. : *Viaene 1973*, p. 137

**

Op de boekjes en in de opgaven lazen we de titel als "Den Troost der Armen" (19 maal); "Den Troost der Arme" (8 maal); "Den Troost der Aermen" (5 maal); "Den troost der armen" (4 maal) en "Den troost der arme" (3 maal). Wij stelden vast dat geen enkel titelblad aan een ander gelijk is. Bij de aangehaalde uitgaven vinden we slechts een paar met dezelfde schikking als bij de Gentse exemplaren (zie *Veurne 1* en *Antwerpen nr. 4 (A.4)*).

Deze studie beperkt zich tot de Zuidnederlandse uitgaven; toch kunnen we niet nalaten te vermelden dat men bij enkele Noordnederlandse boekjes in de titel leest "Gedrukt na de cotype van Ghendt". Zie bv. het exemplaar gedrukt in 1751 te Dordrecht bij Hendrik Walpot als XIde druk (20). Het berust nu in de Kon. Bib. te Brussel onder het nr. II 95860 A. In het artikel "Geneeskundige volksboeken" geeft de heer A.G. Homblé voor Amsterdam 17 edities en voor Dordrecht 14 edities. *Viaene 1973* spreekt van een exemplaar uit Rotterdam en enkele boekjes van Middelburg (Zeeland).

BESLUIT

Deze bijdrage brengt een syntese van ons opsporingswerk naar de tot hiertoe onbekende drukken van een kwakzalversboekje dat twee eeuwen op de boekenmarkt stand hield. Wat de uitvoering betreft, zijn al deze uitgaven geen juweeltjes van drukkunst. Het zijn de goedkope op de markt gebrachte volksboeken met typografische onnauwkeurigheden naar gelang de diverse centra en drukkerijen waar "Den Troost der Armen" van de pers kwam. Het zijn thans volkskundige curiosa waarvan de steeds gewijzigde titelbladzijden, de spelling, de schrijfwijze, het verschil in lettercorpus, de schikking en de gebruikte vignetten, de zovele elementen uitmaken om een identificatie mogelijk te maken.

Voor de volksgeneeskunde blijven deze uitgaven een goudmijn.

Frans VAN BOST

De namiddagzitting over reuma kende hetzelfde schema als de studie over wratten. Relinda Geys bracht de uitslag van haar enquête te Kiewit bij Hasselt onder oudere reumapatiënten. Het bleek dat de identiteit van de informanten geen rol speelde voor de keuze van de behandeling. Sommige informanten combineerden verschillende behandelingen na of naast elkaar; anderen hielden het bij één middel of hulpverlener. De huisarts en/of specialist werd gekombineerd gekonsulteed; de apotheker in mindere mate. Uit de cijfers bleek dat de rol van de alternatieve geneeswijze niet onaanzienlijk was. Eigen remedies komen frekwent voor terwijl een bedevaart min populair overkomt. Voor bepaalde middelen bleek de mondelinge mededeling zeer groot, veel groter dan invloed van media, boeken of tijdschriften.

Geys betrok bij haar onderzoek enkele personen bij wie de reumapatiënten in behandeling waren, o.a. een pendelaar uit Lommel en een wichelroedeloper uit Bocholt. De pendelaar maakt gebruik van een boek **Het menselijk lichaam**. De wichelroedeloper zocht naar goede of slechte aardmagneetstraling in de woning van de hulpvragende.

Het besluit : 88 patiënten beriepen zich uitsluitend op de arts, terwijl 92 zich met gekombineerde middelen behielpen : apotheker, homeopaat, akupunturist, chiropracticus, alternatief werkende kinesiterapeut, gnezer, eigen remedie of bedevaart.

Prof. Dr. J. Dequeker bejandelde aan de hand van diapositieven : **Reuma : Wat is dat en wat doet men ervoor?** Reuma is geen ziekte op zichzelf, maar een duidelijke indikator dat er iets mis is met het bot, de gewrichten en het bindweefsel errond. Reumatische ziekten kunnen ook andere organen aantasten. Het wordt dan een systeem aantasting. Er zijn meer dan 180 verschillende diagnoses, elk met eigen tekens en eigen behandeling. Spreker gaf een overzicht van de vormen van reuma naargelang van hun ontstaansmechanisme en beklemtoonde het belang van de juist gestelde diagnose voor de behandeling, waarin de volksgeneeskunde meestal faalt.

Aansluitend bij het referaat van Relinde Geys bewees spreker dat er geen algemene therapie bestaat goed voor alle vormen van reuma, zoals het dragen van magnetische armbanden en van kastanjes, het drinken van brandneteltee of andere wondermiddelen waarvan het nog niet bewezen is dat die doeltreffend zouden zijn.

Uit de discussie kwam het belang van een interdisciplinaire samenwerking naar voor bij de studie van volksgeneeskunde. Wegens de verbeterde maatschappelijke toestanden en instellingen kwam het bij de onderzoekers voor, dat geloof in overleveringen nog grotelijks voorkeur krijgt. De volksgeneeskunde moet haar aandacht richten naar de mens, ingeschakeld in het vernieuwde levenspatroon van de twingste eeuw.

Prof. Stefaan Top bracht de syntese en beklemtoonde dat de volkscunde als zelfstandige wetenschap in samenwerking met andere disciplines het cultuurhistorisch belang van de huidige wetenschap dient uit te maken. De manier waarop de volkscunde de volksgeneeskundige problemen stelt verschilt uiteraard van wat antropologen, sociologen en medici verwachten. Nochtans heeft de volksgeneeskundige discipline haar waarde en in alle bescheidenheid kan zij haar bijdrage leveren in de zich opdringende analyse van de huidige gezondheidszorg.

A.G. HOMBLÉ